

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
A
VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bakalářská práce

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
A
VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bakalářská práce

POSTOJE A HODNOTY DOSPÍVAJÍCÍCH

Zpracovala: Lenka Matějková

Studijní obor: Sociální pedagogika

Forma studia: kombinované

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Miroslav Procházka, Ph.D.

Rok odevzdání: 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma „ Postoje a hodnoty dospívajících“ jsem vypracovala samostatně s použitím literatury uvedené v příloženém seznamu.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

1.3. 2010

V Praze dne

.....

Podpis autora bakalářské práce

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Miroslavu Procházkovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a pomoc při psaní této práce.

Anotace

Název: Postoje a hodnoty dospívajících

Klíčové pojmy: rodina, postoje, hodnoty, dospívající, puberta, adolescence, volný čas, rizikové chování

Práce se zabývá hodnotami současných dospívajících a jejich postoji ke vzdělání, partnerskému životu, způsobům trávení volného času, představami o jejich budoucnosti a nejbližšími plány. Teoretická část charakterizuje období dospívání a výše uvedené pojmy. Praktická část zahrnuje 4 předpoklady, které se vztahují k postojům a hodnotám dospívajících a vlivům na ně z hlediska vzdělání rodičů.

Abstract

The title of a work: Attitudes and value system of adolescents

Keywords: family, attitude, system of values, adolescent, puberty, adolescence, leisure time, risk behaviour

The title of this work is „Attitudes and value system of adolescents“. This study deals with value system of adolescents and their attitudes to education, family life, leisure time and shows us their conceptions of their immediate future. The theoretical part of this work describes adolescence and thereinbefore terms. The practical part includes 4 presumptions which they relate to attitudes and system of values of adolescents and education of their parents influencing their children.

Obsah

ÚVOD	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ Z POHLEDU VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE	9
2 DVĚ ETAPY DOSPÍVÁNÍ	13
2.1 PUBERTA	13
2.2 ADOLESCENCE	14
3 RODINA DOSPÍVAJÍCÍHO	16
3.1 RODINA PUBESCENTA	18
3.2 RODINA ADOLESCENTA	19
4 DALŠÍ ČINITELÉ OVLIVŇUJÍCÍ DOSPÍVAJÍCÍHO	21
4.1 ŠKOLA	21
4.2 PŘÁTELÉ A VRSTEVNÍCI	22
4.3 VOLNÝ ČAS	22
5 PROBLÉMY HLEDÁNÍ A BUDOVÁNÍ IDENTITY DOSPÍVAJÍCÍCH	24
5.1 UTVÁŘENÍ SEBEPOJETÍ	24
5.2 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V DOSPÍVÁNÍ.....	28
5.2.1 ZNEUŽÍVÁNÍ NÁVYKOVÝCH LÁTEK	30
5.2.2 PŘEDČASNÝ POHLAVNÍ ŽIVOT V DOSPÍVÁNÍ	31
5.2.3 DELIKVENTNÍ CHOVÁNÍ A KRIMINALITA MLADISTVÝCH.....	32
6 POSTOJE, HODNOTY A JEJICH DIAGNOSTIKA	34
6.1 POSTOJE	34
6.2 HODNOTY	35
6.3 POSTOJE A HODNOTY Z POHLEDU RŮZNÝCH AUTORŮ	36
6.4 DIAGNOSTIKA POSTOJŮ	38
6.5 DIAGNOSTIKA HODNOT	40
II. PRAKTICKÁ ČÁST	41
1 CÍLE A PŘEDPOKLADY PRAKTICKÉ ČÁSTI	41
2 METODOLOGIE PRŮZKUMU	42
3 PREZENTACE A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU	45
4 VÝSLEDKY VÝZKUMU, OVĚŘENÍ PŘEDPOKLADŮ A ZÁVĚR	51
PRAKTICKÉ ČÁSTI	51
5 ZÁVĚR	54
POUŽITÁ LITERATURA	57
PŘÍLOHY	59

Úvod

Toto téma jsem si vybrala, protože mě zajímá pohled současného dospívajícího člověka na okolní svět, jaké mají názory, co je zajímavá a jaký je jejich životní styl.

V posledních letech probíhá čím dál více průzkumů, týkajících se mladých lidí, jejich názorů, postojů, hodnot, sebepojetí, pohledů na globální problémy lidstva i jejich samotné problémy. Během posledních dvaceti let se společnost neuvěřitelně změnila, změnily se hodnotové žebříčky, postoje a do popředí se dostaly jiné, nové problémy a tím i priority lidí. Starší generace je tím zaskočena, nechápe myšlení současné společnosti ani činný současných mladých lidí. Domnívá se, že dříve vyznávané ušlechtilé hodnoty jsou dnes přehlíženy a do popředí se dostávají jiné, méně ušlechtilé a více sobecké.

Ačkoli já nejsem věkově od dnešních dospívajících ještě tak daleko, musím přiznat, že sama občas některé dospívající nechápu a říkám si, jak je možné, že mají mnohdy úplně jiný pohled na svět. Je to jen přetvářka, snaha být za „tvrďáka“, což v dnešní době „letí“ nebo je to jejich pravé Já? Zkoumání těchto faktů by bylo na dlouho a velmi náročné. Já se tedy zaměřím na postoje dospívajících k rodině a rodinnému životu, studiu a kariéře a na způsob trávení jejich volného času. Chtěla bych zjistit, zda jsou spokojeni se způsobem svého života a co by případně chtěli změnit.

Cílem mé práce je zjistit, jaké existují rozdíly v postojích a hodnotách mladistvých. Chci tyto rozdíly porovnat z hlediska stupně dosaženého vzdělání jejich rodičů. Domnívám se totiž, že vzdělání jejich rodičů ovlivňuje jejich ambice, cíle a postoje k výše uvedeným věcem.

Tato práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou.

V první části se budu snažit charakterizovat vývojovou etapu dospívání, popsat vztahy v rodinách dospívajících, zaměřím se i na další činitele, jež velkou měrou ovlivňují dospívajícího v tomto období – škola, vrstevníci, způsob trávení volného času. Také se pokusím přiblížit a popsat proces, kdy mladý člověk tápe v nejistotě, hledá sám sebe, své místo ve společnosti, svou identitu.

Dále se v teoretické části zaměřím na charakteristiku postojů a hodnot, jak se utváří během dospívání a jakým způsobem je možno je měřit a zkoumat.

V druhé části se budu věnovat ověření výzkumných otázek a předpokladů pomocí dotazníku, který vyplní dospívající respondenti.

PŘEDPOKLADY :

- Současní dospívající upřednostňují studium, kariéru a cestování před partnerským životem.
- Děti rodičů s nižším stupněm vzdělání považují vzdělání za důležitější a potřebnější než děti rodičů s vyšším stupněm vzdělání.
- Myslím si, že existují rozdíly v trávení volného času mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.
- Domnívám se, že existují rozdíly v postojích k partnerskému životu mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.

I. Teoretická část

1 Charakteristika období dospívání z pohledu vývojové psychologie

Dospívání je velmi důležitým a také velmi zvláštním obdobím života. Je spojeno s ukončením základní školy, volbou povolání a hlavně, hledáním sama sebe. Vzhledem k tomu, že v dospívání existuje dvojí charakter projevů, odlišujeme dvě navazující stadia: pubertu a adolescenci. V těchto stadiích se jedinec musí během několika let proměnit fyziologicky, psychicky i společensky na dospělého člověka se zformovanou a vyhraněnou osobností, uceleným názorem na svět; připraveného k produktivní práci v zaměstnání, k zodpovědnému manželství a rodičovství i k začlenění do občanského života. Dospívání však není jen nějakým „přípravným stadiem následujícího životního uplatnění“, ale samo o sobě představuje „velmi individuální fázi života“.

Čačka říká, že chápeme – li dospívání jako specifickou přechodnou etapu mezi dětstvím a dospělostí, *„můžeme je charakterizovat jako přechod od nesamostatnosti k samostatnosti, od závislosti na dospělých k nezávislosti, od neodpovědnosti k morální zodpovědnosti, tj. přechod od konzumace společenských produktů a hodnot k jejich tvorbě. Můžeme však mluvit také o přechodu od učení řízeného zvnějšku ke stále výraznější míře samostatného studia a sebevzdělávání, od „výchovy“ k převaze „sebevýchovy“, od poslušnosti a podržování se požadavkům k nezávislosti a sebeovládání.“*¹ Je to stadium mnoha změn, kdy se mění nejen zjev, kvality duševní činnosti, její výkonnost, ale také postoje, sociální vztahy, sebeutváření, zájmy, aspirace, hodnoty atd., tedy celá osobnost.

Po celé toto období je dospívající ve velmi nejisté a nestabilní pozici – již nepatří do světa dětí, ale ještě stále není plnohodnotným členem společnosti dospělých. Rychlost i průběh tohoto procesu významně ovlivňuje přístup dospělých a míra jejich porozumění spolu s proměnlivostí postojů, pocitů a nejistot dospívajících.

Období dospívání se týká tedy druhého desetiletí života jedince. Specifikace tohoto období a konkrétní časová vymezení se ale u různých autorů a psychologů mění.

¹ ČAČKA, O. *Přehled psychologie obecné, dospívání a pracovní výkonnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 40 s.

Macek² ve svém díle o dospívajících říká, že v evropské psychologii se dospívání dělilo na pubescenci a adolescenci, přičemž pubescence byla ještě vnitřně rozčleněna. On sám se ve svém díle přiklání k periodizaci, kdy je adolescencí označováno celé období mezi dětstvím a dospělostí. Toto pojetí bylo původně rozšířeno v Americe a nyní je stále více používáno i celosvětově. Domnívá se, že tato periodizace respektuje ten fakt, že ve vyspělých zemích probíhají některé procesy dospívání paralelně a zasahují tak do obou období - pubescence i adolescence. Je to způsobeno mnoha faktory – zrychlení pohlavního dospívání, dlouhodobé studium, rozdíly v sociálním prostředí, styl života současných mladých lidí apod.

Macek ve své, výše uvedené, knize o adolescenci uvádí, že snaha o nějaké rozdělení je poměrně dlouhodobá a sahá daleko do historie. Například Aristoteles navrhl takovou periodizaci, která vycházela ze sedmiletých cyklů, tzn. že pubescence by byla druhou (od sedmi do čtrnácti let) a adolescence třetí periodou (od patnácti do jednadvaceti let) v životě jedince. J.A. Komenský zase rozdělil lidský život do fází – u mužů do fází sedmi (dítě, pachole, mládenec, jinoch, muž, stařec, kmet), u žen do fází šesti (děvčátko, děvče, panna, žena, stařena, babička). Piaget zase období dospívání charakterizoval jako „období utváření formálních operací“. Jiní autoři dalších periodizací volili často odlišná rozdělení podle různých kritérií (např. věk, hlediska biologická, psychologická, sociální či pedagogická či vývojové normy jako výška a váha).

Podle Macka³ byl první autor, který začal uvažovat o období mezi dětstvím a dospělostí jako o velmi důležitém a začal se jím více zabývat, byl J.J. Rousseau. Rozdělil vývoj člověka do pěti stádií – mezi dvanáctým a patnáctým rokem = „věk rozumu“ se prohlubuje sebeuvědomování a adolescence, která je mezi patnáctým a dvacátým rokem života, je dobou emocionálního zrání a posunu od sobeckosti k zájmu o druhé.

Dospívání je období mnoha změn a to po stránce biologické, psychické a sociální. Tyto změny se dějí během celého období dospívání a já je blíže popíši v následující kapitole, která dospívání dělí na dva dílčí celky – pubertu a adolescenci.

Dospívání je obtížným stadiem vývoje. Rychlé fyziologické změny oslabují nervovou soustavu a zapříčiňují nervovou a emoční nestabilitu. Mladý člověk, který

² MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 9 s.

³ MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 10 s.

v tuto chvíli nepatří „nikam“, má pocit nejistoty, hledá sám sebe a své místo ve společnosti, což zákonitě vede ke konfliktům jak vnitřním tak i s okolím.

Během dospívání je jedinec velmi často unavený. V jeho těle probíhá mnoho změn najednou, intenzivně pracují žlázy s vnitřní sekrecí, zejména pohlavní žlázy. Rychlejší růst a mnohdy i nepravidelná činnost srdce, mírně se zvyšující krevní tlak, nerovnoměrně rostoucí a prokrveného svalstvo a rychle rostoucí kosti, to vše vede ke zvýšené únavě a dospívající navzdory své zdánlivě psychické i fyzické zralosti nepodává takový výkon, jakého by měl být schopen.

Tělesné proměny, které jsou nedílnou součástí pohlavního dospívání (u dívek menstruace, zvětšení prsou a nárůst podkožního tuku, u hochů zvětšení varlat, ejakulace a růst svalů, u obou pohlaví ochlupení pod paží a růst postavy, později u hochů ještě změny hlasu a ochlupení na prsou), jsou pozitivně akceptovány dospělými i vrstevníky. Je velmi důležité, jak jedince vidí okolí. Vzhled a zažití a přijímání vlastní identity je velmi úzce propojeno a jedno je podmíněno druhým (změny účesu, stylu oblečení atp.). Fyzické změny si žádají novou integritu, přičemž tento proces kolísá od strachu až po vyzývavost. Vzhled jedince a vnější znaky jsou v tomto období prioritní, poněvadž jsou první informací, která vyvolá patřičnou odezvu v okolí. Je s tím také spojována prestiž a zároveň jsou i symbolem příslušnosti a svým způsobem i zdrojem jistot.

Nástupem puberty jsou viditelné velké rozdíly a změny. V jak odlišném začátku tohoto období mezi chlapci a dívkami, tak v odlišnostech individuálních. Mezi třináctiletými a čtrnáctiletými se najdou jedinci, které dospívání ještě fyzicky ani psychicky nijak nepoznamenalo, ale také tací, kteří mají pubertální vývoj téměř ukončen. Projevuje se to v odlišných psychických schopnostech a projevech, a proto je zde nutný citlivý individuální přístup.

Chlapci, kterým začala puberta dříve, bývají vyšší, svalnatější, sportovně založení, v kolektivu jsou oblíbenější a průbojnější, mívají však častěji horší studijní výsledky a kázeň. Chlapci, kterým nastoupila puberta později, jsou menší, nenápadnější a slabší, mívají potíže zařadit se do kolektivu. Pokud na sebe chtějí upozornit, musí to být tedy jinak než omračujícími sportovními výkony. Bývají tvořivější a lépe rozumí druhým. Dívky s rychlým nástupem puberty jsou naopak spíše v nevýhodě. Jsou tělesně vyspělé, ale duševně ještě ne. Budí pozornost okolí a často se hůře učí. Dívky s opačnou situací mají zas problémy jiného druhu.

V průběhu dospívání se rozdíly mezi chlapci a dívkami postupně vyrovnávají. Vrcholu rozvoje základních funkcí dosáhnou dívky v průměru kolem 19. roku, chlapci o

něco později.

„Nalézt vlastní jedinečnost znamená odlišit se jasně od druhých, toto nalézání je proto spojeno s již uvedenou snahou o stále větší samostatnost, nezávislost na rodičích a společenské uplatnění. Mnohé negativní vnější projevy dospívajících i přehánění rozdílů a konfliktů s rodiči jsou projevem nejistoty mladého člověka v otázce identity a obranou proti úzkosti. Hlavním (i když ne zcela uvědomovaným) cílem konfliktního chování je v takových případech snaha získat odezvu okolí a ujistit se o vlastní hodnotě.“⁴

⁴ Langmeier, J., Krejčířová, D. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998. 156 s.

2 Dvě etapy dospívání

V současné době je nejčastější dělení dospívání na pubertu a adolescenci a tohoto dělení se podržím i já v této práci.

Periodizace dospívání:

Puberta

a) první fáze - prepuberta – zhruba od 11 do 13 let

b) druhá fáze – vlastní puberta – od 13 do 15 let

Adolescence – od 15 do 20 (21) let

2.1 PUBERTA

Počátek puberty (pubertas, pubescere - obrůstati chmýřím) je jednoznačně stanoven fyziologickými změnami. Mezi chlapci a dívkami jsou zřetelné rozdíly nejen v době nástupu, ale po celou dobu puberty. Dívky působí navenek klidněji a rozumněji než chlapci, jsou společenštější a přizpůsobivější. Obecný názor, který panuje o tomto období je, že puberta je dobou konfliktů a s dospělými a autoritami, to ale platí jen asi u 50 % dospívajících. Přibližně u čtvrtiny jedinců probíhá poměrně klidně. Závisí to na spoustě faktorů, nejdůležitějším však je přístup okolí a vychovatelů, kteří respektují individualitu každého jedince. Rozkolísanost a konfliktnost dospívání je výsledkem působení biologických, psychických i sociálních tlaků.

„ Pro pubertální status, tj. pro vnímání, prožívání a hodnocení vlastních tělesných změn, má klíčovou roli skutečné a předpokládané hodnocení od osob, které dospívající považuje za důležité. Puberta už dávno není společensky tabuizovaným tématem, a tak se jí jako fenoménem zabývají i média, kultura, umění, průmysl a společenské instituce. Tato sociální reprezentace se zpětně stává obsahem reflexe a sebereflexe adolescentů.“⁵

Puberta v sobě skrývá celou řadou rozporů, z nichž nejdůležitější je disharmonie fyzického i psychického vývoje.

Všechny změny, které se v pubertě dějí, vedou postupně ke ztrátě starých jistot a

⁵ SMÉKAL, V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty.* Barrister & Principal – studio, 2002. 116 s.

k potřebě získat novou stabilitu. Jednou takovou jistotou bývá rodina a určitá závislost na ní. S nástupem puberty se ale rodina pro jedince, stojícího na prahu dospívání, stává spíše omezením, je jako klec, která brání dalšímu vývoji osobnosti. Pro harmonický vývoj je třeba tuto závislost zmenšit. Tím se také sníží pocit jistoty, který z ní vyplýval a pubescent se s tím musí umět vyrovnat.

S potřebou jistoty je spojena také potřeba tzv. citové akceptace. Můžeme hovořit spíše o potřebě získat přijatelnou pozici ve světě, kterou si musí jedinec nejdříve vydobýt. Když se mu to podaří, nastává opět pocit, že svět je bezpečný a dobrý a jedinec je v něm ceněn. Tento pocit se vyvinul již v prvních letech života, ale v pubertě byl pouze na chvíli zpochybněn. Pubertální krize jsou vývojově podmíněným problémem, a pokud byl předešlý vývoj v pořádku, neohrožují vážněji psychiku jedince.

„ S. Freud nazývá toto období *genitálním stadiem*. To znamená nové oživení sexuálních pudů na jiné úrovni než dříve. Sexuální potřeby sice stále určují směřování osobnosti, ale nyní není objekt jejich potencionálního uspokojení členem rodiny, již nejde o incestní zaměření. Určitá proměna je zřejmá i v charakteru těchto vztahů; dospívající jedinec je méně egocentrický, neusiluje v takové míře jenom o vlastní uspokojení, ale snaží se ve vztahu také něco poskytovat. “⁶

2.2 ADOLESCENCE

Období adolescence je druhou, tedy poslední, fází dospívání. Jak již jsem uvedla výše, nastupuje v období ukončení povinné školní docházky, tzn. kolem patnáctého roku života a končí nástupem dospělosti, okolo dvacátého roku života. Samozřejmě se liší individuálně, především v psychické oblasti.

V adolescenci bývá somatický vývoj většinou ukončen, tvar těla má již podobu dospělého jedince. Růst končetin je pomalejší, svalstvo mohutní, zlepšuje se koordinace pohybů (klátivost a neohrabanost postupně mizí), dívky mají ladnější pohyby, fyzická výkonnost u chlapců je velmi vysoká. V adolescenci se tedy začíná vyrovnávat rozdíl mezi somatickým a psychickým vývojem. Fyzický růst se zpomaluje a rozvíjí se hlavně psychické funkce. Je to doba tělesné krásy, duševní bystrosti, svěžesti a dychtivosti.

Adolescence (adolesco - dospívat) je fází postupného vyhraňování a stabilizace osobnosti. Hlavním úkolem adolescence je tedy přeměna nejistého mladého jedince ve zralou a kultivovanou osobnost. V tomto procesu dochází k většímu uvědomění si sama sebe, k upevnění nových cílů, postojů, hodnot a projevů a také začleňování se do užších

⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum, 1996. 237 s.

i širších společenských vztahů. Adolescent si volí budoucí povolání a připravuje se na ně, dosahuje sociální zralosti, která se projevuje nezávislostí na rodině, navazuje bližší vztahy s vrstevníky a následně i partnerské vztah.

Zvláštního významu nabývají otázky týkající se vlastního „Já“, zařazení ve světě i společnosti. Utváří a stabilizuje se sebepojetí a charakter, utvrzují se postoje, ideály a hodnoty. To vše neprobíhá v izolaci, ale v neustálé interakci s okolním světem, který to vše ovlivňuje.

Adolescenti si tak přechodně vytváří „svou vlastní kulturu“, která se projevuje v potřebě volnosti, experimentování a vzpírání se názorům, pravidlům a společenským hodnotám. Chtějí žít tak trochu v nereálném světě věčného mládí, užívání si a vyhýbání se povinností. V svém světě odmítají možná rizika, cítí se vůči nim imunní, mají pocit jisté privilegovanosti. Odmítají styl života a hodnoty světa dospělých, čímž dočasně brání dospělosti a vstupu do ní. Dalo by se říci, děti byly nesamostatné, pubescenti chtěli být samostatní, ale ještě nemohli a adolescenti jsou již schopni být samostatní a zodpovědní, ale nechtějí. Ačkoli současnost i budoucnost je pro ně stejně důležitá, dávají přednost současnosti, což vede k častým konfliktům s rodiči. Chtějí a také žijí naplno, chtějí si života užívat a prožívat ho. Vyznávají hlučnou hudbu, rychlou jízdu a různé adrenalinové sporty, kde je možné dosáhnout nějakého maxima či extrému. Jsou netrpěliví a vše chtějí hned, nic se nesmí odkládat, odklad znamená zátěž. To se projevuje v důsledcích jejich jednání, např. krátkodobé vztahy, překotný sňatek, krádeže, požívání alkoholu a drog apod. Často tedy dospívající dělají chyby, které není snadné odpouštět natož chápat. Teprve na konci tohoto stadia nastává vnitřní harmonizace a uklidnění.

„ Adolescent je čím dál víc akceptován jako dospělý a také se od něho stále více vyžaduje chování, které by dospělosti odpovídalo. Adolescenti už sami volí hodnoty a normy, k nimž chtějí být loajální. Individuální přesvědčení má nyní větší váhu než společenský tlak. Morální vývoj je v adolescentním věku typický tendencí k absolutistickým závěrům. V adolescenci se objevují nové komunikační prvky, např. ve způsobu oslovení. Dospělí jim začínají vykat. Přibližuje se dosažení role dospělého, např. v rodině. Profesní role má nejprve přechodný charakter role studenta nebo učně, která předurčuje budoucí sociální zařazení.“⁷

⁷ VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie I. Praha: Karolinum, 1996. 326 s.

3 Rodina dospívajícího

Rodina je primární sociální skupina, která hraje velmi důležitou a významnou úlohu v životě každého člověka a po celý jeho život zásadně ovlivňuje jeho socializaci. Vztahy v ní jsou pro každého jedince prvním a nejdůležitějším formujícím sociálním prostředím.

Zatímco vztah mezi dětmi v předpubertálním věku a jejich rodiči je celkem přehledný a dá se celkem snadno zvládnout, nástupem puberty začíná období plné konfliktů a problémů. V této době se ověří pevnost dlouhodobých vzájemných vztahů v rodině, rodinná atmosféra, postoje k jiným lidem, ke vzdělání, práci, využití volného času atp. Zúročí se celá hierarchie hodnot konkrétní rodiny.

Pro dospívajícího člověka často představuje rodina jediný záchytný a pevný bod v jeho životě, avšak jedinec se od ní musí částečně odpoutat a být samostatný. Musí dokázat světu, svým blízkým a také sám sobě, že dokáže být nezávislý. Nicméně právě nyní, kdy jsou zdánlivě nezávislí a samostatní, potřebují mít právě to citové zázemí a jistotu stabilního domova. Nejedná se pouze o domov jako místo, kde bydlí a mají svůj prostor pro své věci. Domov by měl pro ně představovat i místo, kam se mohou obrátit v případě potíží, kde najdou porozumění a pochopení a kde mohou mít i své soukromí a být i nerušeně sami. To chce ovšem velkou dávku trpělivosti a pochopení ze strany rodičů, což se ne vždy obejde bez překážek.

„ Každé dítě si hledá svůj zvláštní způsob, jak dosáhnout postupně potřebné samostatnosti, aniž by ztrácelo pozitivní vztah ke svým rodičům. A. Freudová popisuje různé způsoby, jimiž dítě často tápavě usiluje o nalezení svého osobitého způsobu emancipace, a prostředky, kterých užívá, aby se ubránilo proti úzkosti vyplývající ze ztráty dosavadních jistot. Nejčastěji bývá přemístění citových vztahů doprovázeno přeháněním rozdílů, které dospívající hledá v chování, v názorech, v zájmech a v hodnotách rodičů a nových osob, k nimž se nyní přiklání. Mnozí proto revoltují proti rodičům, kritizují je, vytýkají jim skutečné nebo fiktivní nedostatky, stydí se za projevy jejich něžnosti a lásky a odmítají jejich přílišnou kontrolu. Na druhé straně někdy až nekriticky přijímají nové vzory a nové životní cíle. Proces může probíhat postupně, jindy s náhlými výbuchy, které představují jakýsi útěk k novým, vytouženým, zdánlivě ideálnějším vztahům.“⁸

⁸ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998.

Podle Macka⁹ jsou vztahy a vazby v rodině velmi vlivným faktorem po celé období dospívání. Dříve toto období bylo chápáno jako konfliktní ve vztazích mezi dětmi a rodiči. Tento mezigenerační konflikt vypadal jako nezbytný pro překonání závislosti dětí na rodičích a k získání vlastní autonomie. Dnes se ale ukazuje, že tento proces nelze jen tak generalizovat. Jsou zde kromě individuálních rozdílů také kulturní a historické odlišnosti. Ukazuje se, že toto období lze přečkat i bez vážnějších konfliktů a následků, vztah mezi rodiči a dětmi může zůstat i nadále pozitivní a přitom závislost dětí na rodině se může bez problémů snižovat. Někteří rodiče tzv. zatnou zuby a trpělivě čekají, až toto období pomine a tímto přístupem hloubku konfliktů oslabují. Tedy předpoklad, že mezigenerační konflikt je v zásadě nutný a dokonce zdravý pro pozitivní vývoj, se nepotvrzuje.

„ Oproti předchozímu období dětství se styl chování rodičů během adolescence více diferencuje. Jestliže se mění styl komunikace v rodině, latentní a dlouhodobé neshody a nepochopení mohou být ventilovány. V tomto směru je důležitý rodičovský zájem a zaangażovanost, emoční intenzita interakce, podstat rodičovského vedení a podstata rodičovské autority (Parish, 1987) . Konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že mohou svobodně vyjadřovat názory a že se na ně bere ohled. “¹⁰

Smékal¹¹ se zase domnívá, že rodiče, kteří jsou vystaveni vysoké zátěži během dospívání svých dětí, ne vždy reagují správně a zrale. Ukazuje se, že např. na konci časně adolescence, kdy bývá egocentrismus dospívajících největší, se rodiče často pokouší zvýšit svou kontrolu nad svými dětmi, což samozřejmě vede k větším konfliktům.

Důležitý je také styl výchovy, který rodiče uplatňují. Ukazuje se, že např. autoritativní styl vede k zesílení vztahů s vrstevníky a oddálení se rodičům.

Podle Smékala mají vztahy k rodičům a dalším autoritám a vztahy k vrstevníkům odlišný význam. U vztahů k rodičům jde hlavně o snahu „zrovnoprávnit“ vlastní pozici. U vztahů k vrstevníkům jde především o vlastní „zhodnocení“. Z toho tedy vyplývá selektivní projev konformity – vysoká úroveň konformity ve vztahu k vrstevníkům pocit vlastní autonomie zvyšuje a vysoká konformita ve vztahu

⁹ MACEK, P. *ADOLESCENCE*. Praha: Portál, 2003.

¹⁰ MACEK, P. *ADOLESCENCE*. Praha: Portál, 2003. 54 s.

¹¹ SMÉKAL, V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Barrister & Princípál – studio, 2002.

k rodičům jí zase naopak snižuje. V pozdějších fázích adolescence již však rozdílnost prostředí a lidí nehraje takovou roli.

Vliv rodičů se během adolescence postupně zvyšuje, avšak důležitost vztahů s rodiči se nesnižuje, spíše se více specifikuje. Kamarádi jsou důležití ve volném čase, vztah s rodiči je nutný a důležitý pro celkový pozitivní pocit ze sebe sama a pro životní spokojenost mladých.

3.1 Rodina pubescenta

Ve chvíli, kdy dítě vstupuje do fáze puberty, procházejí jeho rodiče tzv. krizí středního věku. Takováto krize je vyvolána tím, že si mnozí uvědomují omezení svých možností. Nedosáhli všech cílů, které si v mládí vytyčili, mnohé se jim nepovedlo tak, jak si přáli a uvědomují si, že jim ubývá čas i šance něčeho ještě dosáhnout. Pokud má tedy pubescent tu nevýhodu, že se „trefí“ zrovna do tohoto období, v němž řeší rodiče své vlastní problémy, nezbyvá jim pak už dost energie a trpělivosti na problémy svých dětí. Z toho vyplývají samozřejmě neshody a nepochopení si navzájem. Rodič přetváří svou identitu v době, kdy jeho pubescent ji teprve hledá a vytváří. Mají podobný problém, ale každý má k němu svůj vlastní způsob řešení, tudíž si mohou jen těžko porozumět.

Psychický vývoj v pubertě zcela obecně předpokládá postupné zvyšování autonomie. Proces emancipace se stává nápadnější, jeho tempo se zrychluje. Dospívající, který si vytváří a hledá svou vlastní identitu, již nechce připustit, aby s ním rodiče manipulovali a určovali, jaký by měl být. Emancipace od rodiny nemá vést k přerušení citové vazby k rodičům, ale k jejich proměně, s čímž mají někteří rodiče problém a dlouhou dobu to nechápou, mohou se snažit i o citové vydírání. Závislost na rodičích musí být nahrazena zralejším a vyrovnanějším citovým vztahem. Pocit jistoty a bezpečí, který vazba na rodinu poskytovala, se mění do symbolické roviny a funguje stejně účelně, i když už pouze ve vědomí jedince. Přejícné stadium proměny se může projevit zdánlivým odmítáním všeho, co do té doby platilo. Takové výkyvy obvykle nemají trvalejší platnost, jsou jenom změnou jedné kvality v jinou. Jsou výrazem potřeby dítěte překonat vazbu, která by ho v jeho dalším vývoji omezovala.

Pubescentovi v rodině však stále zůstává jen role dítěte. Rodiče mívají různorodé pocity k dospívání svých dětí. Chtějí a zároveň nechťejí, aby jejich dítě bylo

dospělé. Takovýto rozpor se samozřejmě projevuje i v jejich chování, poskytují často dítěti protikladné informace. Tím navozují v pubescentovi zmatek a pocity nejistoty. Role dítěte se tedy sice mění, ale pro dospívajícího nepřijatelným způsobem. Povinnosti rostou, ale práva ne. Rodiče si všimli, že jejich potomek není již dítě, je již dost velké na to, aby převzalo určité povinnosti, ale nemají potřebu dát pubescentovi více samostatnosti a volnosti. Důvody vysvětlující takovéto chování rodičů mohou být různé. Může to být strach o své dítě, obava, že by předčasná samostatnost mohla dítě ohrozit, jiným důvodem může být pohodlnost. Je pro ně totiž mnohem jednodušší pubescentovi něco přikázat než s ním diskutovat.

Potřeba změnit svou roli dítěte v rovnoprávnějšího člena rodiny souvisí s celkovou proměnou identity. Pubescent se snaží získat roli, která by měla větší prestiž a menší míru závislosti. Už toho víc umí, v mnoha věcech si sám poradí, avšak na druhé straně, emoční nezralost a nevyrovnanost vede dospívajícího k potřebě ne vždy správného zdůraznění samostatnosti, bez ohledu na její důsledky. Je to např. svoboda rozhodování, která ještě není podložena plnou zodpovědností za vlastní jednání a projevuje se téměř jako negativismus. Dospívající potřebuje komunikovat z nové role, ale jelikož je v mnoha směrech nejistý, klade důraz na formální aspekty. Bývá radikální, vztahovačný a netolerantní. Ústupky, které nakonec získá, mu potvrzují jeho kvality a kompetence. Je to pro něj jeden z důkazů jeho zralosti.

„ Jak dítě vrůstá do puberty, musí systém výchovy postupně přecházet od základu, kdy rodiče vše řídí, v jiný, kdy rodiče svým dětem víc a víc věří. Tady ta privilegia svobody závisí na možnosti spolehnout se. Když je dítě malé a ještě pořádně neví, jak se chovat, je skoro všechna zodpovědnost za rozhodování o chování dítěte na rodičích. Když dítě dospívá a prožívá stále větší touhu po samostatnosti, bude pořád víc zkoušet rozhodovat samo o sobě.“ ¹²

3.2 Rodina adolescenta

Odpoutání z rodinných vazeb a změna rodinné konstelace začala již v pubertě a v adolescenci bývá většinou dokončena. Výsledkem by měla být proměna vzájemných vztahů ve smyslu akceptace osamostatnění adolescenta a uchování pozitivního vztahu mezi rodičem a dítětem, i když na jiné úrovni než dříve.

¹² CAMPBELL, R. *Hledám svou cestu*. Praha: Návrat, 1993. 69 s.

Rodiče představují pro adolescenta model určitého způsobu života a dospělosti, který by je měl čekat v budoucnosti. Adolescent o nich uvažuje a kritizuje je, protože se ocitá na prahu dospělosti, tedy v době by se měl začít chovat jako oni.

Adolescent kritizuje hodnoty, názory, postoje, chování a celkový styl života rodičů. Porovnává je s ideálem, který si vytvořil, polemizuje s nimi a hledá nejpříjemnější variantu. Takovými úvahami vylučuje co je nepřijatelné a vytváří si přesnější představu vlastního budoucího stylu života i své identity. Kritika rodičů není pouze negací všeho, co rodina představuje, není ani naivním odporem pubescentů, je spíše jedním ze způsobů hledání. Pokud je dospělý schopen brát adolescenta vážně a logickými argumenty odůvodnit svá stanoviska, popř. je ochoten uznat i své nedostatky, velmi mu tím pomáhá v hledání jeho identity. Právě v polemice adolescent hledá pro něj cenné informace. Je to pro něj přijatelnější a také příjemnější, než kdyby ho dospělý poučoval a neustále jen radil co a jak má dělat.

Adolescenti často neberou v potaz potřeby svých rodičů. Ne schválně, prostě proto, že je to nenapadne. Jejich bezohlednost je spojena s adolescentním egocentrismem, kdy se jedinec zabývá jen tím, co se ho týká nebo co jej zajímá.

„Ale řeknu ti jednu nesmírně důležitou skutečnost – všechny dospívající děti si kdesi ve svém podvědomí uvědomují, že vedení svých rodičů potřebují. Chtějí ho. Častokrát jsem od spousty mladých lidí slyšel, že je rodiče nemají rádi, protože na ně nejsou dost přísní. A tolik mladých lidí vyjadřuje svou vděčnost a lásku rodičům, kteří ukázali svou lásku a péči tím, že je vedli a byli přísní.“¹³

¹³ CAMPBELL, R. *Hledám svou cestu*. Praha: Návrat, 1993. 70 s.

4 Další činitele ovlivňující dospívajícího

Kromě rodiny jsou tu i další velmi významní činitelé, kteří dospívajícího jedince ovlivňují téměř stejnou měrou jako rodina. Mám jimi na mysli přátele a vrstevníky, školu a způsob trávení volného času.

Čačka¹⁴ říká, že vnější vlivy širšího sociálního prostředí a obzvláště pak proces do užších i širších společenských vztahů, pomáhají urychlovat vývoj jedince.

Dospívající nyní řeší mnoho otázek týkajících se jeho vlastního Já a jeho místa ve světě, což souvisí s vědomím vlastní totožnosti. Sebevědomí je důležitým činitelem, který zajišťuje a pomáhá udržovat rovnováhu mezi vnějšími vlivy a vnitřním prožíváním osobnosti. Sociálně zralá osobnost se vyznačuje přiměřeně „zdravým sebevědomím“. Takový jedinec si je vědom svých schopností a možností, klade si reálné cíle, plní své úkoly a je schopen spolupráce s jinými lidmi. Dále se Čačka domnívá, že nadměrné sebevědomí je způsobeno nedostatkem v adekvátním sebepoznání. A pokud je spojeno s podceňováním druhých osob a nadřazováním své vlastní, vyvolává negativní reakce okolí. Často to prý ale bývá jen výrazem touhy po moci, což je jedna z možných reakcí na vnitřní nejistotu a pocity méněcennosti. Příliš nízké sebevědomí - sebepodceňování, vyhýbání se zátěži a úkolům, možné výkony snižuje.

U dospívajícího také začíná velkou roli hrát hodnocení jeho vrstevníků a pozice ve skupině. Začíná stoupat vrstevnických vztahů a veřejného mínění. Z pohledu dospívajícího, rodiče ho berou stále jako dítě, kdežto jedinci v jeho věku mu rozumí, dávají mu pocit rovnoprávnosti.

4.1 Škola

Škola je po rodině dalším nejvýznamnějším socializačním činitelem, který ovlivňuje osobnost dospívajícího. Zastupuje společnost a usnadňuje jedinci přechod z rodiny do širšího sociálního prostředí.

¹⁴ ČAČKA, O. *Přehled psychologie obecné, dospívání a pracovní výkonnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994

Jedinec se ve škole učí vnímat a posuzovat samo sebe i své výsledky a jednání z hlediska jasně daných pravidel a kritérií vytvořených školou. Dochází tak k sebepercepci a sebehodnocení.

4.2 Přátelé a vrstevníci

Počátkem dospívání se význam přátelských a vrstevnických vztahů velmi zvyšuje. Vrstevnický vztah je svým způsobem unikátní a nezastupitelný. Umožňuje vzájemné sdělování si názorů, pocitů a problémů bez jakýchkoli závazků. Macek¹⁵ říká, že vrstevníci plní komunikační a interakční funkci, kdy jedince může testovat sám sebe. V těchto vztazích se rychle mění pozice soupeře či spoluhráče. Potřebují mít pocit, že jsou viděni a slyšeni, že svět o nich ví, posiluje to jejich pocit významnosti. Vědomky či nevědomky sdílejí své zážitky s ostatními, své problémy a nejasnosti. Avšak ani toto sdílení jim nepomáhá k tomu, aby se necítili ve vrstevnických vztazích sami. Macek říká, že právě toto je instrumentální povahou vrstevnických vztahů – nemají hodnotu sami o sobě, jsou pouhým prostředkem k hledání vztahu k sobě samému.

Přátelství v dospívání je také složitější, než se na první pohled zdá. Přátelské vztahy jsou často ještě nestálé a rychle se mění. Avšak mezi dívkami je přátelství relativně stabilnější než mezi chlapci. U dívek je v přátelství důležitá otevřená komunikace a sdílení názorů a pocitů, dále pak je ceněna inteligence, upřímnost a důvěra. Mezi chlapci je přátelství kolektivnější záležitostí. Je založené na společných zájmech a aktivitách. Přátelský vztah je více opřen o výkon, různé dovednosti, respekt, více se cení síla osobnosti, smysl pro humor, originalnost.

Přátelství mezi chlapcem a dívkou nebývá moc časté. V dospívání jsou vztahy mezi chlapcem a dívkou spíše erotického rázu.

4.3 Volný čas

Každý člověk si může vybrat, jak chce trávit svůj volný čas. Tento způsob pak většinou začne ovlivňovat jeho názory a postoje. Přesněji ne způsob trávení času, ale s kým ho tráví., tedy lidé. Mít nějaké koníčky, zájmy, hobby, nám přináší uspokojení, děláme to ze své vlastní vůle nikdo nás nenutí. Sami si určujeme náplň, formu i tempo, můžeme kdykoli odejít a nic se nestane. Každý z nás, a především dospívající, potřebují

¹⁵ MACEK, P. *ADOLESCENCE*. Praha: Portál, 2003.

mít nějakou oblast, která jim přináší potěšení, radost, kde budou svými vlastními pány a nikdo jim nebude diktovat, co mají dělat. Právě dospívající mají v této oblasti mnoho možností, čím větší okruh zájmů mají, tím více známých a přátel mají a to znamená, že se jim rozšiřuje okruh zábavy. Dobře míněné rady dospělých považují za omezování jejich svobody. Čačka¹⁶ říká, že tento „hlad po životě“, jak to nazývá, je výrazem přirozené potřeby rozšiřovat si vlastní obzor a sbírat nové zkušenosti. Čím větší „hlad“ ale je, tím více se zvyšuje riziko zakopnutí a pochybení, které může poznamenat i celý zbytek života, který ještě ani pořádně nezačal.

Mezi nejčastější formy trávení volného času patří „být venku s přáteli“, sledování TV, DVD, PC, sport, četba a také výtěžná činnost (brigády).

¹⁶ ČAČKA, O. *Přehled psychologie obecné, dospívání a pracovní výkonnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994

5 Problémy hledání a budování identity dospívajících

Podle mnoha významných vývojových psychologů je v období adolescence hlavním úkolem hledání a nalézání vlastní osobní identity, tedy hledání sebe sama a svého pevného místa ve světě. Základy tohoto hledání jsou již v nejranějším dětství. To, jak a jakým způsobem si svoji identitu vybudujeme, záleží na mnoha okolnostech a vlivech.

Jak uvádí ve své kapitole o identitě dospívajících Otto Čačka v publikaci od Řehulky a Řehulkové¹⁷ existuje řada modelů struktury duševního dění osobnosti, které jsou ale nejednotné. Podle něj jsou nejlépe pochopitelné a nejpřínosnější dosud nedocenené vrstevné modely, podle nichž je uspořádání vrstev duševního dění spoluurčeno vývojem osobnosti. Jednotlivé vrstvy jsou spojeny systémem zpětných vazeb a každá vyšší vrstva je složitější a obsáhlejší, ale zahrnuje i složky z vrstev předchozích, tedy nižších.

Macek¹⁸ říká, že vývojový úkol dospívajícího zahrnuje jak potřeby a očekávání společnosti, kde jedinec vyrůstá a žije, tak i jeho individuální potřeby a očekávání. S odvoláním na E. H. Eriksona chápe Macek problém s hledáním vlastní identity jako aktuální krizi k sobě samému. Je reakcí na zmatek vyvolaný novými vnitřními pocity spojenými s dospíváním a s požadavky prostředí. Identita je pak jakési sjednocení dosavadních osobních zkušeností, reflektovaných i neuvědomovaných potřeb a sociálních rolí do jednoho celku. Identita neznamena jen přijetí sebe pouze tady a teď, nese v sobě i vlastní historii a vědomí osobní perspektivy.

5.1 Utváření sebepojetí

Macek se domnívá, že Eriksnův přístup, který zužuje téma identity na otázky aktuální seberecepce, sebepojetí a sebehodnocení, je moc stručný a nezahrnuje další nezbytné faktory. Na druhé straně souhlasí s tím, že v raném stadiu dospívání je hlavním tématem sebereflexe právě hodnocení fyzických změn, vztahům k rodičům a okolí. Ve střední fázi dospívání se úvahy o sobě samém spojují s akceptací ze strany

¹⁷ ŘEHULKOVÁ, O., ŘEHULKA, E. *Psychologické otázky adolescence*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, Nakladatelství Albert, 2001.

¹⁸ MACEK, P. *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha.: Portál. 1999.

vrstevníků. Z toho vyplývá, že proces utváření identity se může rozdělit na dvě fáze – skupinová identita a osobní identita. Pokud dospívající cítí, že ho dospělí či vrstevníci neakceptují, zažívá odcizení od okolí. Pokud nedospěje v druhé fázi k nezávislosti, má pocit nezařazenosti. V pozdní fázi dospívání začíná nabývat na významu i vědomí vlastní stability, pocit zakotvenosti, osobní perspektivy a životního smyslu..

Nutno připomenout, že utváření identity je dáno také zkušenostmi, sociálním prostředím a kulturou.

V procesu nalézání identity dochází k napětí mezi tím, co ode mne očekávají druhí a jak jsem schopen se zařadit do společnosti a tím, kdo jsem, čemu věřím a jaké jsou moje postoje, hodnoty, názory atd.

Podle Smékala¹⁹ bývají uváděny čtyři úrovně sebepojetí:

1.) Jedinci "zmatení" - nejisté a neuvážené jednání, kolísavé sebevědomí ("Nejsou schopni orientovat se ve společenských požadavcích a nevědí si rady se sebou. Pocit důležitosti si někdy posilují i společensky nežádoucími projevy").

2.) Skupina "závislých" - v sebepojetí i sebevědomí přebírají postoje autorit. ("Nepůsobí problémy, plní požadavky, aniž by o nich příliš uvažovali. Nevykazují krize, jsou nesamostatní a zůstávají konformní, závislí a manipulovatelní").

3.) Skupina "hledajících" - sebepojetí se u nich teprve formuje a životní cíle zpřesňují. ("Angažováním v mnoha činnostech a rolích jakoby zkoušejí své síly").

4.) Skupina se zdravě zformovaným sebepojetím - mají sebevědomí nezávislé na skupině či situaci. ("Zvládají požadavky okolí a vědí co chtějí").

Dospívající bývá závislý na názorech skupiny a hodnotách. Svět dospělých mu ještě není zcela otevřen, takže do něj ještě nemůže vkročit. Proto se snaží vybudovat si vlastní svět. Téměř naprostý souhlas s vrstevníky bývá spíše pravidlem než výjimkou. Názory a hodnocení kamarádů a vrstevníků je během této doby jednou z nejdůležitějších hodnot. Vyvržení či vyloučení z party má drastičtější účinky než před nástupem puberty. Proto se dospívající snaží za žádnou cenu „neshodit se“ a neztrapnit se.

„Velkou roli při vypořádání se s obtížemi hraje emoční podpora a potvrzení správnosti jednání ze strany vrstevníků. To souvisí s typickou vazbou dospívajících na

¹⁹ SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. 2., opravené vydání. Brno : Barrister & Principál, 2004.

názory a hodnotové soudy sdílené v okruhu jejich přátel. Nadhodnocována bývá důležitost obecného mínění vrstevníků, k tomu patří i častá závislost na nejrozličnějších módních trendech, o nichž se adolescenti domnívají, že jsou pro ně závaznou normou. Pro dospívající je typické zjednodušeně vyhraněné vnímání reality. Černobílé vidění jim sice pomáhá zpřehlednit situaci, ale mnohdy dochází k jejich škodě. Krize identity, kterou adolescent prochází, jej vede též k tomu, že je jen málokdy ochoten přijímat přátelské rady od starších. Nechce být totiž malým závislým a poslušným děckem, a proto velmi často volá po osobní svobodě a zdůrazňuje, že má svůj vlastní rozum. Projevy vnějšího nesouhlasu s jejich chováním chápou jako odsouzení a zavržení celé své bytosti.“²⁰

Je také velmi důležité to, co si dospívající jedinec myslí sám o sobě. Potřebuje jakési vnitřní zrcadlo, zrcadlo svého nitra. A proto, že vnímání sebe sama mnohdy jedinec nechápe, má sám v sobě zmatek, pomáhá mu si myšlenky utřídit na papír. A tak vznikají první denníky a první básnické pokusy. Také pomáhá „vyzpovídat se“ svým nejbližším přátelům, většinou vrstevníkům, kteří mají podobné problémy a pocity a chápou dospívajícího asi nejlépe. Pokud má tedy jedinec dobré rodinné zázemí, důvěrného člověka, kamaráda či přítele, tam se není čeho obávat a proces identity by měl proběhnout bez větších problémů.

Dospívající musí během svého dospívání zvládnout mnoho úkolů, aby se na konci této vývojové etapy mohl zařadit do společnosti a světa dospělých jako plnohodnotná pravoplatná osobnost. Mezi tyto úkoly patří:

- přijmutí vlastní tělesnost, svého vzhledu akceptování své role muže či ženy
- vytvoření zralejších vztahů s vrstevníky obou pohlaví
- dosažení emocionální nezávislosti na rodičích a rodině
- dosažení vzdělání – výběr budoucího povolání
- rozvinutí intelektových schopností
- být zodpovědný za své činy a jednání

²⁰ JEDLIČKA, R. a kolektiv. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004.

Pokud zvládne všechny tyto úkoly, dosáhne sociální zralosti a je dospělý. Tato dospělost přichází mnohem později po dosažení zralosti a dospělosti tělesné. A může se také stát, že sociální zralosti a dospělosti člověk nedosáhne nikdy.

Identita mladého člověka odráží také předpokládanou budoucnost, to, jaký by chtěl v dospělosti být. Začíná se hodně zabývat sám sebou, chce o sobě zjistit co nejvíce informací, soustředí se na své pocity, prožitky. Usiluje o rozvoj identity, která by byla specifická a příznačná pouze pro jeho osobu, odlišovala ho od ostatních. Počátek budování své vlastní identity začíná tím, že jedinec zavrhuje vzory, kterými se dříve řídil a které napodoboval, hledá vzory nové.

Volba povolání či výběr další školy je také velmi důležitou součástí identity. Vyžaduje to odpoutání se od přítomnosti a k zamyšlení se nad budoucností. Jedinec v této chvíli vnitřně odmítá nějaké jednoznačné vymezení budoucnosti, jde hlavně o to, uvědomit si, co a čím rozhodně nechce být. V tomto směru se projeví to, zda chce jít ve stopách svých rodičů, tedy vztah k rodinné identifikaci. Výsledky, které vyplývají z práce Miroslava Rendla, psychologa z Univerzity Karlovy, z roku 1992, říkají, že čím vyšší status rodičů, tím má žák vyšší ambice, což se snažím prozkoumat i já na základě dotazníků v praktické části své práce.

„Adolescent může přijmout určitou identitu, která vyplývá z kontextu rodinného příběhu. Eventuálně takovou, jakou mu nabízejí jiní nebo jaká vyplývá ze společenského kontextu a on ji, obdobně jako v dětství, přijímá. E. Erikson (1964) a stejně tak i mnozí další autoři (např. J.E. Marcia, 1980 v D.E. Papalia, S.W. Olds, 1992) považují tuto variantu za ochuzující, méně kvalitní, než je ta, která prochází vývojovými krizemi a v níž adolescent prosazuje svou vlastní představu. Jistě je tato, aktivně vytvářená identita konzistentnější a v budoucnu bude pravděpodobně lépe odolávat různým tlakům. Avšak každý jedinec není kreativní a nemá o sobě příliš odlišnou představu než je model existence, jaký vidí běžně ve svém okolí. To znamená, že mnozí adolescenti vytvářejí svou vlastní identitu nápodobou vzorů, které znají a považují je za přijatelné. Nedělají si iluze o svých možnostech a většinou mají pravdu. Jejich cesta k dospělosti je možná banální a méně autentická, ale jediným zklamáním, které je může potkat, je stereotyp a fádnota jejich životního osudu.“²¹

²¹ VAGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.* Praha: Karolinum, 1996. 310 s.

Identita dospívajícího je poznamenána blížící se dospělostí. Více si to uvědomuje, když mu lidé začínají vykat, dostane občanský průkaz a podle zákona se v osmnácti letech stane právoplatným dospělým. Má větší svobodu, kterou mu rodiče dávají, ve škole se k němu nechovají již tak nadřazeně. Přibýlo plno privilegií, ale povinností mnoho ne. Tento pocit ohromné svobody vede k adolescentnímu egocentrismu a k ignorování všeho, co by mohlo jeho svobodu ohrozit.

„ V emocionální rovině vztahu k sobě jde v průběhu adolescence především o posilování celkového pozitivního sebehodnocení. Pocit vlastní hodnoty do značné míry souvisí s pocitem vlastní pravdivosti a autentičnosti. Zde se v průběhu adolescence mění vztahový rámec hodnocení. V časně a střední adolescenci je autentičnost založena na pocitu pochopení a akceptaci ze strany druhých. Později se pro zážitek „pravého já“ zvyšuje význam pocitu vlastní autonomie (Ullman, 1987) a vlastní kompetence (Harter, 1985).

V sociálněpsychologickém slova smyslu znamená adolescentní identita vědomí členství v sociálních skupinách a vědomí sociálních rolí. V širším pojetí jde vlastně o ujasnění základních vztahů, ve kterých se adolescent cítí jako subjekt – o vztah k sobě samému a o zakotvení ve světě hodnot (Macek, 1999). “²²

5.2 Rizikové chování v dospívání

„ Užívání drog, násilí a šikana ve školách, páchání trestné činnosti adolescenty – jsou jevy, o kterých se v dnešní době hovoří často. Ve večerních zprávách v rádiu, televizi nebo denním tisku nacházíme informace, že někde v Americe student postřílel své spolužáky, jinde že klienti výchovného ústavu zabili svou vychovatelku. Při čtení těchto zpráv nás jistě nejednou napadne: Co je příčinou takového chování? Odpověď na tuto otázku není jednoduché – pravděpodobně neexistuje jediná vyčerpávající odpověď. Problém lze analyzovat z celé řady pohledů.

Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, období adolescence je provázeno zásadními změnami biologického i psychologického rázu. Dochází zde k přeměně dospívajícího v dospělého. Erikson toto stadium nazývá „stadiem identity proti zmatení rolí“ (Erikson, 1995), ve kterém dochází k vývoji osobní a sociální identity. Adolescent

²² SMÉKAL, V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty.* Brno: Barrister &Principál – studio, 2002. 118 s.

*se ztotožňuje se skupinou vrstevníků, a snaží se nalézt mezi nimi místo. Pro vývoj osobní identity je charakteristické hledání odpovědí na otázky: Kdo jsem? Kam jdu? Jaký jsem? Kam patřím? Čemu věřím? Co hodlám podniknout se svým životem? (Macek, 1999) Dospívající v tomto období může přijmout jeden z mnoha konceptů vlastní identity. Jedním u nich je tzv. koncept negativní identity, kdy je pro něj přijatelnější být špatným než nikým, což může být také spojeno s odmítnutím rolí upřednostňovaných společností, rodinou nebo školou a do jisté míry může souviset s rizikovým nebo později delikventním či kriminálním jednáním.*²³

Jak již bylo několikrát řečeno, dospívání je, obdobím radikálních změn v organismu i v osobnosti vyvíjejícího se jedince. Většina dospívajících jedinců se s těmito nároky úspěšně vyrovná. V posledních desetiletích ale stále větší počet mladých přijímá tzv. rizikový způsob života. Jedná se o celosvětový trend, který je nazván jako "nová morbidita " (nemocnost) mládeže.

Jde o několik zásadních okruhů rizikového a problémového chování, kam patří: předčasné zahájení sexuálního života, zneužívání návykových látek a delikventní chování. Prokázalo se, že se tyto projevy často vyskytují společně a mívají stejné či podobné příčiny. Tvoří proto určitý syndrom.

Již jsem uvedla, že riskování a experimentování bývá u dospívajících přirozené. Snaží se hledat si svou identitu, bouří se společenským konvencím a zažitým názorům a postojům společnosti, protestují proti autoritě a omezením. Chtějí získat uznání a respekt svých vrstevníků, potřebují si dokázat, že mohou být samostatní, nebojácní a silní, dokážou se vypořádat se svými problémy. Ale většinou to probíhá v normě, nezabíhá do extrémů.

Bohužel, jedním z trendů současné společnosti je všeobecná vzrůstající kriminalita a kriminalita mládeže tento trend kopíruje. Z toho jasně vyplývá, že všechny problémy a rizikové chování mladistvých je jakýmsi zrcadlem současné společnosti.

„ Kromě toho, že se sociální deviace staly v posledním desetiletí mnohem viditelnějšími než v období komunistického režimu, bylo možné zaznamenat od počátku devadesátých let skutečný nárůst problémového chování adolescentů. V širších souvislostech přispěla k této změně nižší státní a institucionální kontrola nad chováním

²³ SMÉKAL, V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty* Brno: Barrister &Principál – studio, 2002

občanů, a tedy i mládeže, jakož i větší benevolence, tolerantnost a respekt k specifické „subkultuře teenagerů“. Mezi další, specifičtější příčiny lze např. zařadit větší důraz na výkonovou orientaci, zvýšenou preferenci materiálních hodnot u některých skupin obyvatelstva, větší tlak na vlastní rozhodování, názorovou pluralitu a osobní svobodu. Ta je sice vnímána jako pozitivní hodnota, v kontrastu s dlouhodobou totalitní zkušeností ovšem často vedla k zvýšené úzkosti z neznámého světa a z nejasných možností.“²⁴

5.2.1 Zneužívání návykových látek

Mezi návykové látky nepatří pouze drogy, jak se mnoho lidí v současné době stále domnívá, řadíme sem i alkohol a nikotinismus.

Naše společnost je ke konzumaci alkoholu velmi tolerantní.. Podávání alkoholu osobám mladším 18 let je trestné, avšak stále velmi časté. Není nic neobvyklého vidět i patnáctileté i mladší pubescenty s alkoholem v ruce. Mnoho prodejců alkoholu záměrně přehlíží věk spotřebitelů. Jsou však i tací, kteří by zákon dodržovat chtěli, znesnadňuje jim to ale dnešní předčasná vyspělost dospívajících. A tak je třeba ani nenapadne ověřit si skutečný věk zákazníka, pokud vypadá starší než ve skutečnosti je.

Podle různých šetření z 80. let vyplývalo, že většina dospívajících měla své první zkušenosti s alkoholem mezi 9.-11. rokem života a třetina 15. až 18. letých pila alkohol alespoň jednou týdně. Výzkumy z 90. let byly velmi podobné. Ačkoli převážná většina mladých lidí uznává, že alkohol je škodlivý a ve velkém množství nebezpečný, nevzdá se ho a považuje ho za přirozenou součást životního stylu.

Dalším rizikovým chováním je i nikotinismus. V dnešní době kouří téměř každý druhý dospívající, i když si jsou vědomi nebezpečí vzniku rakoviny. Mají pocit, že jich se to netýká, že něco takového je přece nemůže potkat.

První zkušenosti s cigaretou má tři čtvrtiny dospívajících do patnácti let. Nejčastějším obdobím, kdy mladí začínají kouřit, bývá přechod ze základní školy na střední a hlavní motivací je zpravidla snaha vyrovnat se vrstevníkům. Obecně by se dalo soudit, že mezi dospívajícími kuřáky převažují spíše chlapci, opak je však pravdou, dívky kolem patnácti let jsou podle posledních průzkumů ve většině, z čehož vyplývá,

²⁴ MACEK,P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 109 s.

že ač se ve světě rozmáhá trend, že moderní je nekouřit, u dospívajících je kouření stále „in“.

Nyní se dostávám k pravděpodobně nejzávažnějším návykovým látkám, drogám. Jejich užívání v dospívání je opět motivováno nejčastěji vrstevníky, tedy v první fázi. Přes 80% dospívajících nezkusilo drogu o samotě, ale mezi kamarády či v partě. V té další fázi drogu užijí již kvůli droze samé a jejímu účinku. Následuje stádium problémového užívání. Teprve o této části populace uživatelů máme přesnější údaje. Do posledního stadia, závislosti, dospěje přibližně 3 - 7% z experimentujících, ovšem u různých drog různě.

Užívání měkkých drog, mezi které řadíme marihuanu či extázi, je ve většině dospívající populace společenskou událostí a určitým standardem, avšak pokud se vymkne kontrole, je odsuzováno.

Nejčastěji užívanou drogou mezi mládeží je marihuana. Její nebezpečí je obecně velmi podceňováno. Kromě potíží somatických a psychických, které u části zdravých uživatelů působí, je nebezpečná pro dospívající, kteří jsou na hranici psychické dekompenzace. Mimo to přidává rizikové faktory pro vznik závislosti na drogách obecně. Např. ve studii u problémových uživatelů drog a závislých alkohol nebyl "vstupní branou" k ilegálním drogám, ale marihuana předcházela téměř vždy "tvrdší" drogy.

Obecně u nás skupinou nejpostiženější ilegálními drogami jsou 15-19letí. 58% problémových uživatelů si aplikuje drogy injekčně.

5.2.2 Předčasný pohlavní život v dospívání

V současnosti je známo mnoho faktorů, které tlačí na mladé lidi, aby začali s předčasným pohlavním životem, se všemi možnými následky, které to může přinést. Může jít nejen o pohlavní nemoci, nežádoucí těhotenství a potraty, ale i o škody v jejich celkovém (i sexuálním) vývoji. Podle WHO "sexuální zdraví představuje takový souhrn tělesných, citových, rozumových a společenských stránek člověka jako sexuální bytosti, který obohacuje osobnost, zlepšuje její vztahy k lidem a rozvíjí schopnost lásky". Předpokládá to určitou osobnostní zralost, kterou většina dosahuje až v pozdní adolescenci, tj. po 18. roce.

Jako motivace, které vedou k předčasnému pohlavnímu životu, se někdy uvádí časné zahájení pohlavního života ve vztahu se zrychlením pubertálního vývoje. Velmi

častou motivací je opět tlak vrstevníků, touha po konformitě s nimi. Podle některých studií až 65% dívek a 38% hochů začíná pohlavně žít z tohoto důvodu.

Se střídáním sexuálních partnerů souvisí i vznik pohlavních chorob. Je zarážející, že při takové osvětě, jaká v dnešní době na základních i středních školách je, jak malé procento dospívajících používá při sexuálním styku kondom. Podle průzkumů z 90. let vyplynulo, že kondom jako ochranu před pohlavními chorobami používalo pravidelně necelých 10% mladistvých a údajně tři čtvrtiny z nich kondom nepoužívá nikdy. Tato situace se postupně zlepšuje, avšak stále je mnoho těch, kteří si nakažení pohlavně přenosnou nemocí nepřipouštějí.

Celosvětově nejvíce nakažených pohlavní chorobou jsou lidé mezi 15 – 24 lety. Ve skupině 15 - 19letých jsou více postiženy dívky, pro jejich větší zranitelnost.

Dalším problémem, souvisejícím s předčasným sexuálním životem, je těhotenství nezletilých. Jsou pokládána za předčasná a riziková. Přinášejí řadu rizik pro matku, dítě i rodinu. Řešení nežádoucího těhotenství potratem znamená minimálně pro matku riziko sterility, ale především narušení svalově vazivového uzávěru děložního hrdla a častou možnost předčasného porodu při dalším těhotenství.

5.2.3 Delikventní chování a kriminalita mladistvých

Mezi rizikové chování v dospívání řadíme i delikventní chování a kriminalita. V průběhu 90. let vzrostla kriminalita oproti konci 80. let několikanásobně, páchaná nebyla pouze dospělými, ale i nezletilými. Kriminalita mládeže došla ke svému maximu v roce 1993, kdy nezletilí pachatelé tvořili až 15% všech odsouzených. Od roku 1997 však podle statistik MV ČR klesá.

Přibližně jednu třetinu trestné činnosti mladistvých tvoří krádeže, a to krádeže peněz, alkoholu, cigaret, spotřební elektroniky a motorových vozidel. Málokdy jsou krádeže páchany individuálně, většinou se jedná o organizované party mladistvých různého věku a někdy stojí v čele takového gangu i dospělá osoba.

Přibývá trestných činů a násilné trestné činnosti pod vlivem alkoholu či jiných drog. Za posledních pár let vznikla a velmi se rozmohla prostituce mladistvých, obchody s pornografií a v neposlední řadě přibývá i rasově motivovaných trestných činů.

V posledních letech jsme byli svědky toho, jak postupně vzrůstá agresivita mladistvých pachatelů. Mám na mysli brutální vraždy příbuzných, spolužáků a starších občanů, spáchaných pubescenty. Ještě donedávna mohly být za trestné činy stíhány

mladiství od 15 let výše, avšak poté, co vzrostly tyto brutální trestné činy spáchané čím dál mladšími jedinci a vzhledem ke zrychlujícímu se fyzickému i psychickému vývoji dospívajících, se tato hranice posunula o rok níže, to je na 14 let.

Otázkou však stále zůstává, co vede dospívající jedince ke spáchání takových hrozných činů. Vlivů, které to mají na svědomí, je jistě více, ať už výchova rodiny i okolí, měnící se hodnoty a priority společnosti, děti mající přístup k filmům s násilnými prvky, nebo často i hry, pro ně určené, nesou stopy násilí.

*„V zátěžových situacích mají sklon vracet se k vývojově nezralejším (infantilním) způsobům reagování. Nepokoj vyjadřuje jak odbojná nespolupráce s okolím, tak izolace od afektů. Mnohdy si snaží ulevit alkoholem, posilnit se na kuráž, aby věc lépe zvládli. Při selhání sebekontroly agresí ventilují sprostými nadávkami, ničením věcí, napadáním druhých i sebepoškozením.“*²⁵

²⁵ JEDLIČKA, R. a kolektiv. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha, Themis, 2004

6 Postoje, hodnoty a jejich diagnostika

Cílem této práce je zjistit, jaké jsou postoje a hodnoty současné dospívající mládeže, proto bych se ráda v této kapitole těmito pojmy více zabývala a porovnávala názory různých autorů na tuto skutečnost.

6.1 Postoje

*„Postoj se většinou vymezuje jako relativně ustálená pohotovost reagovat charakteristickým způsobem na určité podněty. Postoj je během života relativně ustálený systém kladných či záporných hodnocení určitých předmětů, jevů, situací osob apod. V tomto systému hodnocení je zastoupena rozumová, citová, ale i racionální (neuvědomovaná) složka, která způsobuje, že si svůj postoj mnohdy nedovedeme rozumově vysvětlit. Postoj se promítá do reakcí (jednání, chování) člověka tak, že dopředu (a priori) předurčuje kladnou nebo zápornou reakci na určité podněty, tendenci konat „pro a proti“. Tak například ustálený postoj k rodičům, penězům, rasové otázce, sexu, náboženství atd. předurčuje, jak se jednotlivec zachová při diskusi nebo praktickém řešení těchto otázek. Postoj tedy ovlivní jeho chování, jednání. Ustálený postoj nejednou brání střízlivému pohledu na věci, jejich kritickému zhodnocení. Ovlivňuje další činnost nezávisle na vnějších podmínkách- Apriorním přijímáním a odmítáním určitých podnětů postoj determinuje utváření obsahu vědomí i vlastnosti osobnosti.“*²⁶

Postoje se dělí podle toho, zda v nich převládá racionální či iracionální složka.

Přesvědčení je druh postoje, ve kterém převládá kognitivní složka. Utváří se vědomě, vyjadřuje kladný či záporný názor a může mít různou hloubku racionálního zdůvodnění.

Mínění je verbalizované přesvědčení, tj. vyjádřené slovně

Předsudky jsou postoje, ve kterých převládá iracionální složka. Při hodnocení a posuzování věcí předsudky ignorují jakákoli objektivní kritéria. Obvykle bývají zaměřeny proti něčemu nebo někomu bez logických argumentů. Často bývá předsudek podmíněn historicky, např. proti jiným rasám, nebo stačí jedna špatná zkušenost např.s příslušníkem jiné rasy, národa a ihned se to zobecní na celý národ či menšinu.

Víra bývá charakterizována jako iracionální složka s emocionálním zabarvením.

²⁶ ŠTEFANOVIČ, J. *Psychologie pro gymnázia*. Praha: Státní nakladatelství, 1987.

Postoje se utvářejí vlivem životních zkušeností, od třetího až čtvrtého roku života. Vznikají důsledkem mnohým opakovaných reakcí, dojmů, citění a chování, ale hlavně díky dramatickým zkušenostem a traumatickým zážitkům. Významnou úlohu hraje i napodobování postojů blízkých osob, rodičů, učitele a vrstevníků. Jejich změna také úzce souvisí s přebíráním nových rolí, ovlivňují je i média a většinové názory ve skupině a v neposlední řadě samozřejmě i vlastnosti daného jedince.

Postoje tedy tvoří významnou část charakteristiky osobnosti. Pokud je blíže poznáme, můžeme v některých situacích předvídat chování člověka. Postoje ovlivňují i rozvoj dalších vlastností osobnosti, jako např. charakterové vlastnosti, zájmy atd.

Podle Taxové²⁷ se postoje v dospívání rozvíjejí velmi intenzivně a prudce a zasahují do téměř všech životních oblastí (práce, učení, volný čas a zábava, mezilidské vztahy, kultura atp.). Jak je již výše uvedeno, postoje bývají relativně stabilní, to se týká dospělosti, kdy se ale také mohou změnit či úplně obrátit pod vlivem událostí a životních změn. U dospívajících jsou však velmi proměnlivé a snadno ovlivnitelné. Často se v nich objevuje sklon k radikalismu, což je dáno spíše nedostatkem životních zkušeností a snahou mít na vše svůj vlastní názor.

6.2 Hodnoty

Každá společnost se řídí určitými společenskými normami a hodnotami, které ovlivňují společenské chování jejích příslušníků. Společenské hodnoty udávají, čeho si daná společnost váží, co považuje za důležité a o co usiluje.

Podle Saka²⁸ jsou hodnoty a hodnotová orientace součástí energetické stránky osobnosti, které spolu se zájmy, potřebami a postoji vytváří motivaci k jednání člověka a tím určují i jeho další směr tohoto jednání.

*„Hodnoty představují oproti základním potřebám motivaci více socializovanou kultivovanou, proto také působí ve větším sociálním časoprostoru, se silnějšími vazbami na společenské systémy.“*²⁹

Hodnoty jsou vlastnosti materiálních objektů a jevů, které se projevují ve společenském vědomí. Jsou jednou z forem společenského vědomí, které odrážejí společenské bytí. Hodnoty jednoho člověka bývají často hodnotami společenského života.

²⁷ TAXOVÁ, J. *Pedagogicko psychologické zvláštnosti dospívání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987

²⁸ SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000

²⁹ SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000. 65 s.

Člověk může vycházet i z historie, ze společenskohistorické epochy, ze které může čerpat informace, zkušenosti a poznatky o životě. Minulost pomáhá člověku poznávat současný svět a jeho hodnoty.

Taxová dále ve své knize Pedagogicko psychologické zvláštnosti dospívání říká, že právě toto období je velmi citlivé pro utváření vztahu k hodnotám. Jak jsem již uvedla, hodnoty jsou determinovány společensky a vyjadřují to, co je pro společnost důležité nyní a i v budoucnosti, což jsou celé okruhy hodnot – ekonomické, ideologické, politické, etické a estetické, kulturní atd. Mládež se s nimi setkává všude, ve formě společenských očekávání a požadavků, ale hlavně a nejvíce ve formě individuálních hodnotových systémech lidí blízkých i blízkého okolí.

Rozpoznání hodnoty a její rozumové a citové přijetí prochází procesem zvnitřňování hodnot, který má mnoho etap s různě silnými prožitky a intenzitou. Hodnota je nejprve zaregistrována, zaznamenána a přejata z okolí (většinou z rodiny) a potom dochází k postupnému citovému přejímání hodnoty. Vyšší stupněm zvnitřnění hodnot je jejich racionální zpracovávání, kdy jedinec uvažuje o hodnotě, projevuje o ní aktivní zájem a zařazuje si ji do svého systému hodnot.

Sak ve své knize Proměny české mládeže představuje výzkum z roku 1996, ze kterého vyplývá tato hierarchie hodnot u dospívajících (řazeno podle důležitosti) : zdraví, mír, láska, životní partner, životní prostředí, přátelství, rodina a děti, svoboda, pravda a poznání, zajímavá práce, demokracie, plat, rozvoj osobnosti, úspěšnost v zaměstnání, vzdělání, být užitečný druhým, zájmy a koníčky, majetek, společenská prestiž, veřejně prospěšné práce, politická angažovanost.

V praktické části této práce chci také vytvořit podobný žebříček hodnot současné mládeže.

6.3 Postoje a hodnoty z pohledu různých autorů

Podle Čačky v období dospívání se dotváří a vyhraňuje vlastní charakter, který představuje složitý systém postojů a vlastností, zajišťuje stálost chování a jednání v různých situacích. Říká, že každý postoj musí obsahovat stránku poznávací, citovou a volní. Charakter je tedy podle něj ucelený soubor relativně ustálených postojů a této úrovně dosáhne až v průběhu adolescence, kdy se také utváří vlastní struktura hodnot, které jsou zobecněním dílčích cílů a zájmů. „ *To, oč člověk usiluje, by mělo být*

v souladu s celkovou orientací jeho osobnosti, tedy jeho hodnotovým vědomím. Charakter pak jen spoluurčuje volbu cest a prostředků k dosahování cílů. Obecně formulované hodnoty jsou tedy, oproti konkrétním cílům i postojům, širšími kategoriemi požadavků.“ 30

Čačka uvádí následující pořadí hodnot u dospívajících: spokojené manželství, úspěch a spokojenost v práci, vzdělání, zajímavá práce, zdraví, přátelství, láska, domov, schopnost přijímání kladných i záporných stránek života, dobro a poctivost. Podle tohoto má tedy adolescent již celkem dobře ucelené názory a ví, co se mu líbí, nelíbí, s čím souhlasí či nikoli a dokáže to zdůvodnit. Má již relativně stálou strukturu cílů, postojů a hodnot, avšak jeho reakce nemusí být pro jeho okolí vždy pochopitelné, poněvadž se ještě těmito svými kritérii a normami nedokáže stoprocentně řídit.

Dle Macka³¹, který se opírá o názor E.Eriksona (1968), je adolescence chápána jako most mezi morálkou dítěte, která je opřena o jasná pravidla stanovená autoritami a morálkou dospělých, postavenou na zvnitřněných etických normách a principech. Do popředí důležitosti se posouvají hodnoty jako poctivost a opravdovost. Tyto hodnoty jsou v tomto období života jedince velmi důležité proto, že dospívající často bývá ve střetu mezi různými hodnotovými systémy. Macek se domnívá, že v důsledku demokratické společnosti, názorové plurality a tolerance a zvažování tradičních hodnotových systémů, se dá očekávat širší škála hodnotových orientací u mladistvých a jejich dočasnou nestabilitu.

Macek cituje L.Oseckou, která se zabývala studiem hodnot u šestnáctiletých a došla k těmto závěrům: dívky více než chlapci upřednostňují hodnoty jako porozumění a pomoc druhým; chlapci mají na vyšších pozicích svého žebříčku hodnot intelekt, vědomosti, vkus a krása, peníze. Dále začínají v této době více preferovat hodnoty týkající se partnerství a rodinného života. Nicméně hodnotový systém vybudovaný v adolescenci se může následkem nějakých zásadních životních změn proměnit, např. nástup na vysokou školu, odchod od původní rodiny, vstup do zaměstnání, partnerský vztah, atp. Na straně druhé se ukazuje, že základní hodnotový systém vybudovaný v době dospívání je většinou celkově stabilní po celý život.

Macek říká, že v současnosti vzrostl význam období adolescence a společnost toto období začala pokládat za samostatné a svébytné životní období. Zvyšuje se

³⁰ ČAČKA, O. *Přehled psychologie obecné, dospívání a pracovní výkonnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.

³¹ MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003.

hodnota vrstevnických skupin, přátelských vztahů a neformálního hodnocení ze strany druhých, dále i hodnota volného času. S odvoláním na Arnetta (2000) a Mortimera a Larsona (2002) Macek udává, že některé tradiční hodnoty mladých jako zdraví, fyzická krása, výkonnost, flexibilita, jsou dnes podporovány médii a prezentovány jako ty právě a správné hodnoty rozvinuté postmoderní společnosti. V důsledku této celospolečenské orientace je nová fáze „postadolescence“, která vyplňuje třetí desetiletí života a v tradiční dospělost tak přechází velmi zvolna.

6.4 Diagnostika postojů

Měření postojů je velmi složitá a náročná záležitost. Podle Dvořáčkové jsou postoje zkoumány ve vztahu k zájmům a hodnotám. Lidé jsou obklopeni množstvím nejrůznějších objektů, u kterých vnímá pouze některé jejich vlastnosti a vztahy. Tím si ke světu objektů vytváří nějaký vztah, přičemž součástí tohoto vztahu je i hodnocení světa.

„ Hodnocení má vždy povahu subjektivního přijímání a prožívání všeho, co má pro člověka osobní význam, a z hlediska psychiky jedince se hodnocení týká její poznávací, citové a snahové stránky. Pro jedince je hodnotou to, co má osobní význam pro něj (a co nemá význam pro druhého člověka nebo co nemusí být významné pro skupinové či společenské cíle). Významnost hodnoty pro člověka má různou míru, ať už jde o hodnotu pozitivní či negativní (někdy i ambivalentní). Hodnota daného objektu napomáhá k vyvolání chování jedince, který se na objekt zaměřuje tím více, čím je pro něj daný objekt žádoucnější. “³²

Postoj je vlastně vztah člověka k hodnotám a představuje schopnost reagovat určitým způsobem na nějaký podnět. Jak uvádí Dvořáková s odvoláním na Nakonečného, psychologie rozlišuje postoje centrální (rodiče, děti, zaměstnání. Atd.) a okrajové (volby v cizí zemi..). Pro někoho mohou být ty samé postoje centrální a pro jiného okrajové.

Měření postojů je součástí sociální psychologie. Ta vychází při zkoumání postojů z třísložkového modelu vnitřní struktury postoje, který obsahuje složku afektivní, kognitivní a behaviorální. Postoje nemohou být měřeny přímo, ale lze je

³² DVOŘÁKOVÁ, M. *Pedagogicko psychologická diagnostika I.* České Budějovice, 2000. 170 s.

odhadnout pozorováním činností a chování člověka. Pro jejich měření existuje mnoho metod. Jak je uvedeno v publikaci od Dvořákové, postoje jakožto složité psychické struktury nemohou být měřeny přímo, ale lze je odhadnout pozorováním činností člověka. K tomu jsou určeny různé metody, jako postojové škály, rozhovor, dotazník, analýza biografických údajů.

Nejčastěji se na měření postojů používá metoda - postojová stupnice (postojové škály). Ta se skládá z výroků, na které osoba odpovídá, souhlasí či nesouhlasí. Odpovědi jsou prostředek, ze kterého se vyvozuje něco o postojích zkoumané osoby. Existuje více typů škál – nominální, ordinální (pořadové), intervalové a poměrové. A níže uvádím již konkrétní škály podle různých autorů:

Metoda stejně se jevících intervalů (Thurstone):

intervalové škály na měření postojů; škála, pomocí které se zařazuje objekt na základě měření do jedné z několika kategorií, jež jsou tvořeny stejně velkými úseky pak následovaly sumační a kumulativní škály

Metoda souhrnných odhadů (Likert):

sesbírá se velký počet výroků, které jsou ve vztahu ke zkoumanému předmětu; tyto výroky se předloží respondentům, kteří je ohodnotí podle svého názoru (většinou takto: „naprosto souhlasím“ „spíše souhlasím“ - „nevím“ – „spíše nesouhlasím“ – „naprosto nesouhlasím“; nebo názory mohou být hodnoceny čísly 1-5); vyloučí se ty výroky, u kterých se respondenti nejvíce rozcházel, poté proběhne analýza položek vzhledem k výběru nejvíc diskriminujících položek; na stupnici se ponechají ty položky, které mají nejvyšší korelace

Kumulativní stupnice (Guttman):

metoda na ohodnocení série výroků, aby se určilo, zda odpovídají požadavkům příslušného druhu stupnice; př. 1) je mi více než 50 let, 2) je mi více než 55 let, 3) je mi více než 60 let atd. – pokud osoba odpověděla kladně na 3. výrok, znamená to, že musela odpovědět kladně i na výroky 1 a 2; jinak řečeno znamená to, že vyšší stupeň automaticky zahrnuje stupně nižší; výroky, které tvoří stupnici představují jednodimenzionální stupnici, tzn. měří se 1 postoj

Sémantický diferenciál (Osgood, Suci, Tannenbaum):

metoda pozorování a měření psychologického významu věcí, obvykle pojmů (metoda na měření subjektivního významu slov, umožňuje srovnání postojů); základ tvoří hodnocení daného objektu (slova) na sedmibodových škálách. Význam toho daného slova je zobrazen do třírozměrného prostoru = sémantický prostor

Osgood sestavil celou řadu protichůdných (bipolárních)škál, a poté zjišťoval, nakolik obsahují jednotlivé dimenze sémantický prostor; jednotlivé škály mohou obsahovat i více dimenzí.

Dimenze:

Hodnotící – škála vyplněná přídavnými jmény (dobrý – zlý, krásný – ošklivý, čistý – špinavý

Dimenze potence (síly)- přídavná jména jako: silný – slabý, těžký – lehký, velký – malý

Dimenze aktivity – přídavná jména jako: rychlý – pomalý, aktivní - pasivní

Označením se získá polaritní profil jednoho zkoumaného pojmu, který je převáděn do jednotlivých dimenzí a potom je vyobrazen ve sémantickém prostoru.

6.5 Diagnostika hodnot

Hodnoty jsou v psychologii vymezeny jako nejvýznamnější postoje v životě člověka a ovlivňují jeho životní styl. Podle stupně důležitosti jsou seřazeny v osobní stupnici hodnot, jinak také nazýváno jako hodnotový systém. Dvořáková s odvoláním na Říčana popisuje to, že na základě osvojených hodnot a vytvořeného hodnotového systému se v každém jedinci formuje hodnotová orientace, což lze chápat jako nejvyšší abstrakci konkrétních postojů.

K měření hodnot se používají dotazníky měřící hodnotovou orientaci. Nejznámější z nich jsou „Test hodnot“ (autoři Allport, Vernon a Lindzey) a „Test hierarchie hodnot (autor H. Rokeach).

II. Praktická část

1 Cíle a předpoklady praktické části

Cílem této práce je zjistit postoje a hodnoty současné dospívající mládeže. Zaměřím se trávení jejich volného času, vzdělání a názor na něj, názory na rodinu a partnerský život, jaké mají životní cíle a co je láká či naopak. Toto vše chci porovnat v souvislosti se vzděláním jejich rodičů, neboť se domnívám, že vzdělání rodičů silně ovlivňuje jejich postoje a pohledy na život a tím následně jejich budoucnost a úspěch v životě.

Stanovila jsem si několik předpokladů, jejichž potvrzení či vyvrácení se pokusím zjistit na základě průzkumu, který provedu pomocí dotazníkové metody.

Předpoklady:

- 1) Současní dospívající upřednostňují studium, kariéru a cestování před partnerským životem.
- 2) Děti rodičů s nižším stupněm vzdělání považují vzdělání za důležitější a potřebnější než děti rodičů s vyšším stupněm vzdělání.
- 3) Myslím si, že existují rozdíly v trávení volného času mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.
- 4) Domnívám se, že existují rozdíly v postojích k partnerskému životu mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.

2 Metodologie průzkumu

Metod, jakým zkoumat určitý problém je několik, např. rozhovor, dotazník, pozorování, analýza dokumentů, interview. Já jsem si pro svůj průzkum vybrala metodu dotazníku.

Tato metoda shromažďování dat se zakládá na dotazování osob – respondentů. . Je určena pro větší množství získávaných údajů a patří mezi nejfrekventovanější metody sociologických výzkumů.

Osoba, která dotazník vyplňuje, se nazývá respondent, úkolové jednotky jsou položky nebo také otázky (položka je širší pojem, která může zahrnovat i požadavek nebo výzvu jako např. zaškrtni, označ, vyber).

- Vztah tazatele a dotazovaných - důležité je navodit správnou atmosféru, aby respondent pochopil, že tazatel hledá informace pro společensky hodnotné cíle a byl také přesvědčen o užitečnosti informací, které tazateli předává. Proto je obvyklé k dotazníku připojit stručné vysvětlení, které respondenta informuje o tazatelově záměru a způsobu využití výsledků setření.

- Výběr vzorku - tazatel určí velikost vzorku, kterému bude dotazník předán nebo rozeslán. Vzorek určí buď metodou náhodného výběru, nebo na základě odborné úvahy.

- Sestavování dotazníku - Délka dotazníku závisí na složitosti a obsáhlosti problému, který chceme zkoumat, ale také na věku a schopnostech tázaných, na jejich časových možnostech. Dotazník může být strukturovaný, nestrukturovaný nebo kombinovaný.³³

- Předvýzkum - má prověřit jasnost, jednoznačnost a smysluplnost otázek. Tazatel by si měl svůj dotazník vyplnit nejdříve sám, a potom ho vyzkoušet na malém vzorku respondentů. Podle získaných poznatků může některé otázky ještě upřesnit, doplnit, přeformulovat či odstranit úplně.

- Koncipování dotazníku - zásadní problém při vytváření dotazníku spočívá v tom, jak se nejlépe zeptat, abychom zjistili skutečně to, co zjistit potřebujeme.

- Zpracování výsledků výzkumu - odpovědi je třeba nejprve zařadit do kategorií a teprve potom se mohou kvantifikovat. Z hlediska objektivace dat získaných dotazníkem je důležité spojit jeho užití ještě s dalšími metodami, které výsledky

³³ PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha : Karolinum 1998. 148 s.

prohloubí a zpřesní. Konečné získané výsledky je možno prezentovat formou tabulek a grafů.

Zásady dotazníku:

- dotazník musí být srozumitelný
- dotazník musí mít logickou strukturu
- dotazník musí být přehledný
- dotazník musí vzbudit u respondenta zájem
- na začátek dát zajímavé otázky, doprostřed složité a na konec jednoduché

Rizika dotazníkové metody:

Jak už vyplývá z výše uvedených zásad dotazníku, je zde mnoho úskalí a rizik, které mohou výzkum negativně ovlivnit či zkreslit. Jedním z nich je např. nevhodná formulace otázek, Ty musí být vždy jednoznačné a srozumitelné a mají odpovídat i úrovni respondentů po stránce věcné i jazykové.³⁴ Při formulaci otázek hrozí vždy nebezpečí, že při konstruování znění otázky budeme vycházet ze svých zkušeností a pohledů na věc.

Dalším problémem může být způsob zadání a provedení výzkumu s čímž souvisí i problém s návratností dotazníku. Ne vždy se vrátí sto procent rozdaných dotazníků.

Pro můj výzkum se mi zdál dotazník jako nejlepší metoda proto, že jsem potřebovala větší množství údajů, aby byl výzkum co nejpřesnější.

Cílovou skupinou byli mladí lidé od 14 do 21 let.

Dotazník jsem rozdala mezi dospívající ve svém okolí a dále navštívila tři třídy na různých středních školách – střední odborné učiliště, střední odbornou školu a gymnázium. Po předchozí domluvě s učiteli jsem studenty požádala o vyplnění dotazníku a vysvětlila jim důvod toho šetření. Dotazník je anonymní, proto jsem jim zdůraznila, ať ho vyplňují pravdivě, že k jiným než mým studijním účelům ho nepoužiji. Tázaní vyplňování dotazníku většinou uvítali, neboť jim zasáhlo do vyučování a měli tak malé zpestření.

Většinou jim vyplnění dotazníku zabralo přibližně deset minut.

³⁴ DVOŘÁKOVÁ, M. *Pedagogicko psychologická diagnostika I.* České Budějovice, 2000. 45 s.

Praktická část Metodologie výzkumu

Návratnost dotazníku byla, vzhledem k mé přítomnosti při vyplňování dotazníku většiny dotazníků, nad 90 procent. Dotazník vyplnilo a vrátilo 103 respondentů, z nich bylo 57 dívek a 46 chlapců.

Dotazník jsem rozdělila na dvě části. V první je deset otázek s nabídkou odpovědí a v druhé jsou různé hodnoty, které mají respondenti seřadit podle svého uvážení od nejdůležitějších po nejméně důležité.

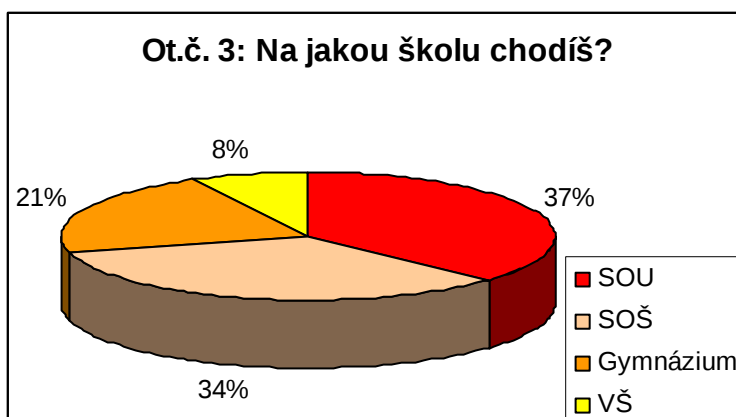
3 Prezentace a interpretace výsledků výzkumu

V této kapitole uvedu výsledky svého šetření, které budou zpracovány pomocí tabulek a grafů, kde budou přehledně znázorněny rozdíly mezi respondenty.

1. část dotazníku

Jak jsem již uvedla, respondenti byli z různých typů škol, což byla jedna (3.) z otázek v dotazníku. Nejvíce je zastoupeno střední odborné učiliště, po něm následuje střední škola a gymnázium. Dotazník vyplnilo také několik respondentů z prvních ročníků vysokých škol, ve věku 19 až 21 let, což byli nejstarší respondenti. Jejich procentuální rozložení znázorňuje níže položený graf.

Graf č. 1: Odpovědi na otázku č. 3: „Na jakou školu chodíš?“

Zdroj: vlastní výzkum

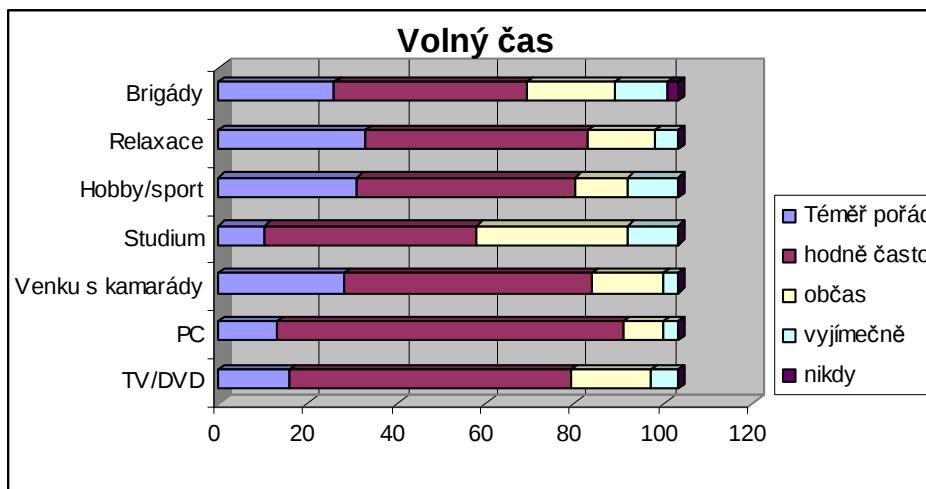
Nyní se zaměřím na 5. otázku: „Jak trávíš volný čas?“ Respondenti měli na výběr z několika možností trávení svého volného času - TV/DVD, PC, čas strávený s kamarády, hobby/sport, relaxace (četba, poslech hudby), brigády a jinou možnost. K nim měli přiřadit nejvhodnější odpověď z 5 možných –

„téměř pořád – hodně často – občas – výjimečně – nikdy“

Jak se dalo očekávat, nejvíce času stráví u PC a TV/ DVD a s kamarády. Hodně času věnují také sportu a odpočinku a nejméně se ve svém volném čase věnují studiu. Také mnoho z nich uvedlo, že často chodí na brigády.

Praktická část
Prezentace a interpretace výsledků výzkumu

Graf č. 2: Odpovědi na otázku č. 5: „*Jak trávíš volný čas?*“

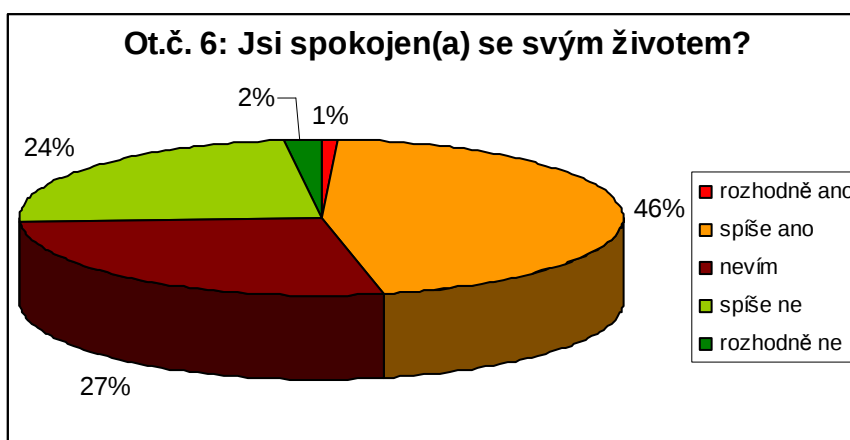
Zdroj: vlastní výzkum

U otázky číslo 6: „*Jsi spokojen(a) se svým životem?*“ bylo 5 možných odpovědí – „*rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne*“

Jak je vidět z následujícího grafu, převážná většina uvedla, že jsou spíše spokojeni, jeden dokonce, že je rozhodně spokojen. Necelá třetina dotázaných neví, spíše nespokojených je 24% a 2%, což jsou dva respondenti, jsou rozhodně nespokojeni.

Překvapilo mě celkem vysoké procento těch nerozhodných, poněvadž si myslím, že v jejich věku by měli vědět, zda jim něco vadí a vede k nespokojenosti či naopak.

Graf č. 3: Odpovědi na otázku č. 6: „*Jsi spokojen se svým životem?*“

Zdroj: vlastní výzkum

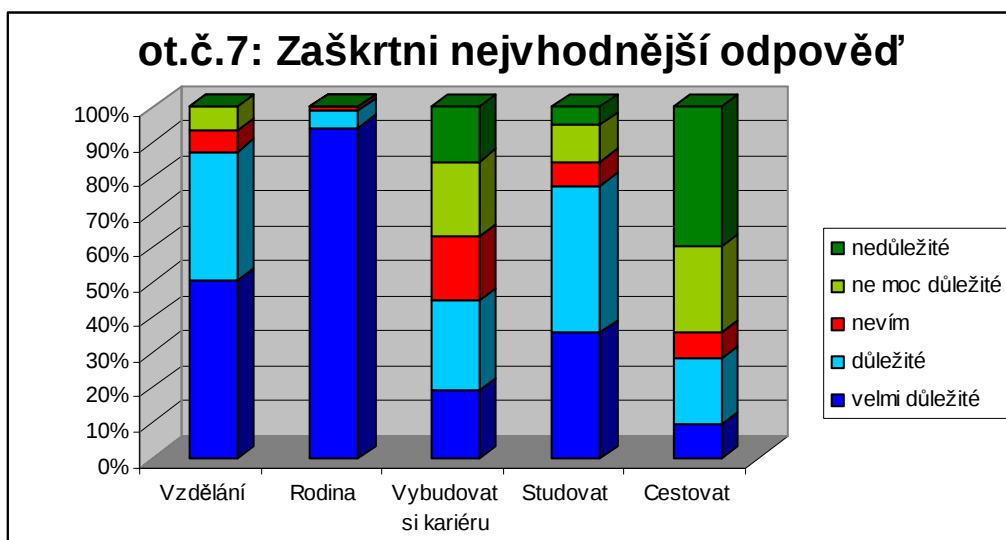
Poslední 4 otázky měly zjistit cíle a postoje respondentů ke vzdělání, rodině a partnerství, názory na důležitost vybudování si kariéry a přátelství.

U 7. otázky měli zvolit odpověď podle důležitosti na konkrétní věc, a to na vzdělání, rodinu, úspěšnou kariéru, studium a cestování a volili z následujících možností:

„velmi důležité - důležité - nevím - ne moc důležité - nedůležité“

Za nejdůležitější považují rodinu a dále je pro ně také důležité vzdělání a studium. Nejméně důležité je cestování a vybudování si úspěšné kariéry, ačkoli u této poslední uvedené možnosti bylo podle mne větší procento nerozhodných respondentů, než jaké bych očekávala.

Graf č. 4: Odpovědi na otázku č. 7: „Zaškrtni nejvhodnější odpověď“

Zdroj: vlastní výzkum

Otázka č. 8: „Po skončení školy chci...“ měla zjistit, jaké cíle v nejbližší budoucnosti dnešní dospívající mají. A měli tyto nabídky a možnost těchto odpovědí –

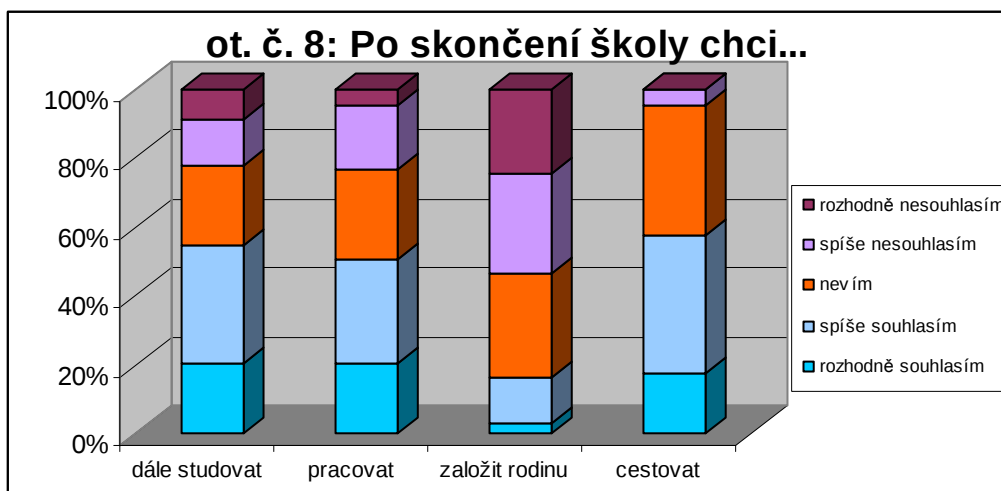
„dále studovat“; „pracovat“; „založit rodinu“ a „cestovat“

„rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím - rozhodně nesouhlasím“

Většina tázaných by chtěla hlavně cestovat, studovat a pracovat, přesně v tomto pořadí. Založit rodinu by si přálo minimum respondentů a převážně to byli ti starší kolem 20 let, ostatní ztrhli hlavně odpovědi „spíše a rozhodně nesouhlasím“. U všech

čtyř nabídek byl přibližně stejný počet (mezi 30 a 40) těch, kteří zaškrtnli odpověď nevím a většinou mezi nimi byli všichni ti, kteří byli nerozhodní i v ostatních otázkách.

Graf č. 5: Odpovědi na otázku č. 8: „Po skončení školy chci...“

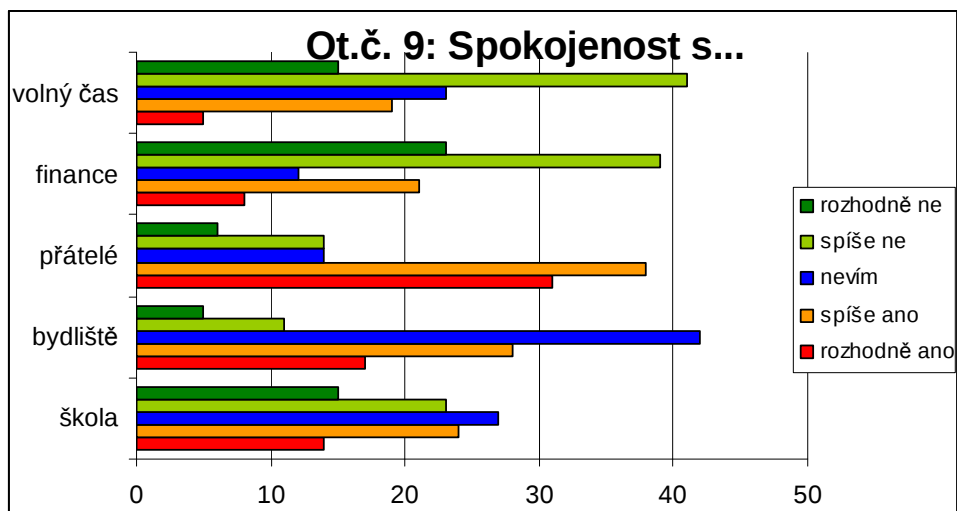
Zdroj: vlastní výzkum

Otázka č. 9: „Jsi spokojen(a) s:“ zjišťovala spokojenost dospívajících se svým nejbližším okolím a svým životem, konkrétně se školou místem bydliště, množstvím dobrých přátel, finanční situací a způsobem trávení svého volného času. Měli zatrhnout jednu z nabízených možných odpovědí –

„rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne“

Nejvíce se zdají být spokojeni s množstvím dobrých přátel, nejméně s financemi a volným časem. Největší nerozhodnost panovala u nabídky „místa bydliště“, tam celých 42 tázaných odpovědělo „nevím“. U nabídky „škola“ jsou odpovědi velmi vyrovnané, přibližně stejný počet odpověděl „rozhodně ano“ a „rozhodně ne“ a téměř stejně respondentů odpovědělo „spíše ano“ a „spíše ne“, odpověď „nevím“ pak byla jen o něco málo vyšší.

Graf č. 6: Odpovědi na otázku č. 9: „Spokojenost s ...“

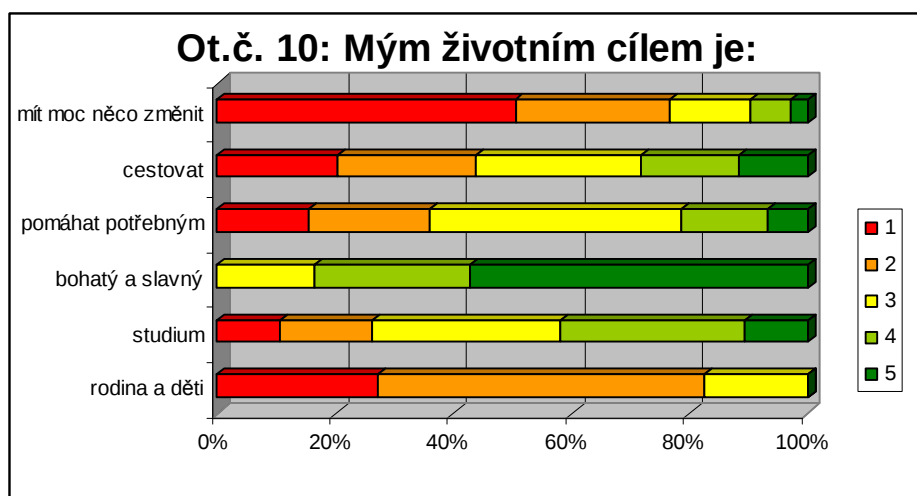
Zdroj: vlastní výzkum

Poslední, 10. otázka: „Mým životním cílem je:“ zjišťovala, jak již název napovídá, jejich životní cíle. Nabídka byla:

„rodina a děti“; „studium“; „být bohatý a slavný“; „pomáhat potřebným“; „cestování“ a „mít moc, abych mohl(a) něco změnit“

Odpovědi měli oznámkovat od jedné do pěti, jako ve škole, jedna = nejlepší, pět= nejhorší. Cílem převážné většiny z nich je „mít moc, abych mohl(a) něco změnit“ a „založit rodinu a mít děti“. Nejméně žádaný cíl je „být bohatý a slavný“. U „studium“ je to velmi vyrovnané. Odpověď „1“ zahrli převážně studenti gymnázií a vysokých škol, odpověď „5“, podle očekávání studenti středních odborných učilišť.

Graf č.7: Odpovědi na otázku č. 10: „Mým životním cílem je...“

Zdroj: vlastní výzkum

2. část dotazníku

V této části měli respondenti za úkol seřadit následující hodnoty podle svého uvážení od nejdůležitějších po nejméně důležité. Na prvních pěti místech se hodnoty: *zdraví, láska, rodina, přátelství, vzdělání*, se různě střídaly, ale téměř všichni respondenti je uvedly jako prvních pět nejdůležitějších. Výjimečně se ale do první pětky dostaly i hodnoty *pravda* a *svoboda*.

*Zdraví, láska, rodina, bohatství, majetek, kariéra, krása, úspěch,
přátelství, vzdělání, moc, sláva, zábava, svoboda, moudrost, pravda*

1.	rodina
2.	zdraví
3.	láska
4.	přátelství
5.	vzdělání
6.	pravda
7.	svoboda
8.	bohatství
9.	úspěch
10.	moudrost
11.	kariéra
12.	majetek
13.	krása
14.	moc
15.	zábava
16.	sláva

4 Výsledky výzkumu, ověření předpokladů a závěr praktické části

V této kapitole se zaměřím již na samotné výsledky výzkumu a ověřím si pravdivost či nepravdivost mnou stanovených předpokladů. Těchto předpokladů bylo pět a týkaly se hodnot a postojů dospívajících v souvislosti se vzděláním jejich rodičů.

- 1) Současní dospívající upřednostňují studium, kariéru a cestování před partnerským životem.

Tento předpoklad souvisí s otázkami 7: „Zaškrtni nejvhodnější odpověď“, 8: „Po skončení školy chceš:“ a 10: „Mým životním cílem je:“. Tyto otázky se týkají postoje mladých ke vzdělání, kariéře, cestování a partnerskému životu. Z odpovědí na tyto otázky vyplynulo, že v dnešní době dávají dospívající přednost studiu, cestování a budování kariéry před brzkým založením rodiny. Respondenti dávají ve svých preferencích najevo, že chtějí využít možností, kterých se jim dostává v podobě studia a cestování. Založení rodiny vnímají jako velký krok, zodpovědnost a částečnou ztrátu svobody. Celých 99% tázaných považuje rodinu za důležitý prvek ve svém životě, ale sami nechtějí v nejbližší době svou vlastní rodinu založit. Po ukončení středoškolského vzdělání chce 58% respondentů jít dále studovat a 61% by chtělo cestovat. Mnoho z nich, 54%, si chce po SŠ najít práci. Z odpovědí na 10. otázku: „Mým životním cílem je:“ se ukázalo, že všichni respondenti považují založení rodiny za jeden ze svých životních cílů (viz graf č.7). Z těchto údajů vyplývá, že většina dospívajících si chce před založením rodiny splnit nějaké své cíle, poznat svět a s odpovědností, jakou rodina je, počkat.

Tento předpoklad se mi na základě vyhodnocených otázek dotazníku potvrdil.

- 2) Děti rodičů s nižším stupněm vzdělání považují vzdělání za důležitější a potřebnější než děti rodičů s vyšším stupněm vzdělání.

Vzdělání rodičů hraje velkou roli v životě jejich dětí. Pohled rodičů na vzdělání a jeho důležitost se odráží i v postojích jejich potomků. Avšak já se domnívám, že pokud rodiče mají vyšší vzdělání, děti se mají dobře a jsou zabezpečeni, neváží si toho a

neuvědomují si, že za jejich životní i sociální postavení vděčí dobře placenému zaměstnání rodičů, které oni získali právě svým vysokým vzděláním. To samé podle mne platí i naopak.

Avšak po vyhodnocení výsledků dotazníku musím konstatovat, že to není tak, jak jsem se domnívala. 58% dotázaných by chtělo po ukončení středního vzdělání dále studovat a byly mezi nimi jak děti rodičů s nižším tak i vyšším vzděláním. Nejvíce respondentů bylo s rodiči středoškoláky, 42%. Respondentů s rodiči vyučenými, 22%. s rodiči vysokoškoláky také 22% a se základním vzděláním 9%. A téměř 85% dospívajících považuje studium v dnešní době za důležité. Nemohu říci, že by děti rodičů s nižším vzděláním to považovaly za více důležité a potřebnější než děti rodičů s vyšším vzděláním. Kromě vzdělání tam hrají jistě velkou roli také jiné faktory, od osobních rysů a vlastností každého jedince přes sociální zázemí a možnosti až k místu bydliště (velkoměsto X vesnice). I respondenti, jejichž rodiče mají velmi nízké vzdělání a sami navštěvují zatím odborné učiliště, chtějí dále studovat, 68%, a téměř 80% z nich považuje vzdělání za velmi důležité. To přičítám právě jejich osobnostním vlastnostem a charakteru, ale i okolí. Na druhou stranu tam byli jedinci, jejichž rodiče měli vysokoškolské vzdělání, sami navštěvovali gymnázium, vzdělání považovali sice za důležité, ale jejich cílem bylo cestování či snaha najít si dobré místo hned po škole.

Tento předpoklad považuji za nepotvrzený.

- 3) Myslím si, že existují rozdíly v trávení volného času mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.

Rozdíly v trávení volného času mezi dětmi rodičů s různým stupněm vzdělání na základě dotazníku nebyly nijak výrazné. Dnešní dospívající mají vesměs všichni přístup k TV a PC, kde tráví nejvíce svého volného času, téměř 77% tázaných odpovědělo, že u TV/DVD tráví buď většinu nebo hodně svého volného času. Přes 88% respondentů stráví mnoho času u PC. Zbýlých 22% dotazovaných odpovědělo, že u PC tráví čas občas či výjimečně. Tuto skupinu respondentů tvořily děti rodičů s nižším vzděláním. Žádný respondent, jehož rodiče mají maturitu či VŠ, neoznačil za odpověď na otázku trávení volného času u PC možnost „výjimečně“ či „nikdy“, kdežto respondenti s rodiči s nižším vzděláním (bez maturity, základní) tyto možnosti označili. Což je trochu zvláštní, vezmu-li v úvahu, že 71% respondentů má rodiče středoškoláky či

vysokoškoláky a pouhých 29% jsou děti rodičů s nižším vzděláním. 82% dotázaných uvedlo, že tráví hodně svého času s přáteli. Mezi těmi, co odpověděli, že čas se svými kamarády tráví jen občas či výjimečně, žádné rozdíly z hlediska vzdělání rodičů nebyly. Rozdíly byly u studia. Přes 65% respondentů s rodiči s vyšším vzděláním uvedlo, že učením stráví hodně času, kdežto pouhých 33% tázaných s rodiči s nižším vzděláním odpovědělo, že učením stráví mnoho času. Zde byly rozdíly patrné hlavně v důsledku navštěvovaných škol. Nutno ale podotknout, že ti respondenti, co se učí méně, jsou většinou studenti učilišť, kde je oproti odborným středním školám a gymnáziím méně učiva. Co se týče relaxace, poslechu hudby, četby, tak i takto tráví čas 80% respondentů, a to bez rozdílu ve vzdělání rodičů. Na brigády chodí o trochu více děti rodičů s nižším vzděláním, 83%, kdežto naopak je to 65%.

Tento předpoklad považuji za nepotvrzený.

- 4) Domnívám se, že existují rozdíly v postojích k partnerskému životu mezi dětmi rodičů s nižším a vyšším stupněm vzdělání.

U tohoto předpokladu jsem došla k závěru, že rozdíly obecně zde nejsou nijak výrazné. Všichni chtějí mít někdy v budoucnu rodinu, děti a žít spokojeným partnerským životem. 83% tázaných to uvedlo jako prioritní věc ve svém životě. Pro zbylých 13% to není až tak prioritní záležitost, ale stejně rodinu v budoucnu plánují. Rozdíl je pouze v tom, kdy a to závisí většinou na délce studia (mluvíme – li o plánovaném rodičovství a manželském svazku). Ti respondenti, kteří chtějí po ukončení školy dále studovat (55%), neplánují v nejbližší době založení rodiny (54%), ačkoli to považují za důležité a patří to mezi jejich životní cíle. Naopak ti jedinci, kteří nemají nějaké velké ambice a neplánují si dlouhodobé studium a následnou úspěšnou kariéru, se založení rodiny po ukončení středního vzdělání nebrání (16% tázaných).

Tento předpoklad považuji za nepotvrzený.

5 Závěr

O tématu dospívání bylo napsáno již mnoho. Existuje velké množství pramenů, kde lze získat informace o tomto vývojovém stadiu člověka. Je možné se dočíst o dospívání v minulosti, dospívání v socialismu, dospívání ve městě či na vesnici, o rozdílech v dospívání mezi chlapci a dívkami a spoustu dalších informací. Bylo provedeno mnoho výzkumů na téma dospívání a stále jich přibývá. V posledních letech jakoby se společnost probudila a řekla si: „Co my vlastně víme o dospívajících? Jsou důležitým „stavebním materiálem“ naší společnosti, ale mnoho o nich nevíme. Pojďme udělat pár výzkumů...“ Dalo by se říci, že dospívající jsou zrcadlem společnosti, odráží její myšlení, názory i chování, postoje a proto je dobré dělat tyto výzkumy, aby se zjistilo, kde tkví hlavní chyby a problémy současné doby.

Hlavním cílem této práce bylo nahlédnout alespoň trochu do myšlení současného dospívajícího člověka v dnešní společnosti, trochu se přiblížit jejich snům, ideálům a hodnotám. Co tedy z toho vyplynulo? Současný dospívající je mnohem vyspělejší a sebevědomější než předchozí generace mladých, je cílevědomější a ambicióznější, jde si více a možná i tvrději za svým cílem.

V teoretické části jsem se tedy zabývala hlavně pojmem dospívání. Chtěla jsem charakterizovat dospívání obecně a dále se zaměřit na pojmy, které souvisí s touto prací, což byly postoje, hodnoty, rodina dospívajícího, problémy pramenící z hledání vlastní identity v tomto kritickém a zároveň citlivém období života. Domnívám se, že hlavní podstatu jsem vystihla, avšak o dospívání samotném by se toho dalo napsat mnohem mnohem více.

S rozvojem moderní techniky, internetu, podstatně většími možnostmi vzdělávání a cestování se, dle mého názoru, současná mládež v mnohém liší od té předchozí, názory počínaje a skutky konče. Proto jsem touto prací chtěla zjistit, do jaké míry jsou mé domněnky pravdivé či nikoli.

V praktické části jsem vyhodnotila dotazník o 10 otázkách, který vyplnilo 103 respondentů ve věku od 14 do 21 let, z nichž bylo 57 dívek a 47 chlapců. Dotazník jsem nejprve rozdala ve svém okolí, poté jsem navštívila tři středoškolská zařízení. Vždy jsem se předem domluvila s ředitelkou a posléze s třídní učitelkou konkrétní třídy. Studentům jsem vysvětlila, o co se jedná a co od nich žádám. Průběh vyplňování dotazníku byl bez problémů, respondenti očividně pochopili otázky a během dvaceti

minut jsem měla všechny dotazníky zpět. Samozřejmě si nemohu být jista, nakolik je dotazník vyplněn pravdivě, do jaké míry byli tázání ovlivněni prostředím, mou osobou či jinými podněty. Vycházím však z toho, že dotazník, pokud není náročný časově ani obsahově, bývá většinou přijímán kladně a s určitou zvědavostí, tudíž snad i pravdivě vyplněn.

Pro tento výzkum splnil dotazník svůj účel, a to získat data k vytvoření mé bakalářské práce. Na jeho základě jsem došla k závěrům, že vzdělání rodičů do jisté míry ovlivňuje názory a postoje dětí, avšak postoje zkoumané v této práci nejsou ovlivněny vzděláním rodičů takovou měrou, jak jsem se domnívala. Postoje k partnerskému životu, trávení volného času či cestování jsou ovlivněny jistě více prostředím, kde jedinec vyrůstá a osobností lidí, se kterými žije. Domnívám se však, že by bylo jistě přínosné dotazník možná trochu rozšířit a získat více údajů od většího počtu respondentů. Mohl by to být však výchozí bod, od kterého by se mohly odvíjet další zajímavé práce a studie na toto či podobné téma.

Díky této práci jsem získala mnoho informací o dospívajících. Možná, že kdybych alespoň z toho polovinu věděla v době mého dospívání, ulehčilo by mi to toto období, avšak na druhou stranu, možná by mě to naopak ještě více zmátlo. Uvědomila jsem si jeden důležitý fakt, který je pravděpodobně všeobecně známý, ale já nad tím dříve nepřemýšlela.. A to, že nezáleží na tom kolik, užitečných a dobře míněných rad dospívající slyší, ať už desítky či tisíce, nezáleží na tom, kdo mu je říká, chytrý, hloupý, mladý, starý či zkušený dospělý, rodič, učitel, soused... Mladý člověk nejenže se rad držet nebude, on je dokonce odmítá, popuzují ho, neboť mu tím tak dávají najevo, že on je ten nezkušený a tudíž méně chytrý a neznalý, což ho ponižuje a uráží. Každý si musí najít svou cestu sám, prožít si pár pádů, zklamání a možná i bolesti, aby získal své vlastní = nenahraditelné zkušenosti.

Jak již jsem řekla, tato práce mi poskytla mnoho cenných a zajímavých informací a nevylučuji možnost dalšího pokračování. Na základě tohoto výzkumu jsem si potvrdila názor, že v současné době je potřeba klást větší důraz na morální hodnoty, které se pomalu vytrácejí, ale děti a dospívající v ně stále věří, proto je nutné dělat vše pro to, aby je budoucnost neklamala...

*„Mládí je šťastné pro svou schopnost vidět krásu.
Kdo si uchovává schopnost vidět krásu –
nestárne.“*

Franz Kafka

Použitá literatura

- CAMPBELL, R. *Hledám svou cestu*. Praha: Návrat, 1993.
- ČAČKA, O. *Přehled psychologie obecné, dospívání a pracovní výkonnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1998.
- DITTRICH, P. *Pedagogicko – psychologická diagnostika*. Jinočany: H&H, 1993.
- DVOŘÁKOVÁ, M. *Pedagogicko psychologická diagnostika I*. České Budějovice, 2000.
- HENDEL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha : Karolinum, 1997.
- HODNÝ, J. a kol. *Vybrané kapitoly z psychologie a pedagogiky*. Brno: VA, 2000.
- HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004.
- HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy I. a II. Problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec: TU v Liberci, 1997.
- HRABAL, V. *Sociální psychologie pro učitele. Vybraná témata*. Praha: Karolinum, 2002.
- HRABAL, V. st., HRABAL, V. ml. *Diagnostika. Pedagogickopsychologická diagnostika žáka s úvodem do diagnostické aplikace statistiky*. Praha: Karolinum, 2002.
- DOBSON, J. *Život na pokraji propasti*. Brno: Nová naděje, 2000
- JEDLIČKA, R. a kolektiv. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004.
- KALHOUS, Z., OBST, O. *Školní didaktika*. Praha : Portál, 2002.
- KNOTOVÁ, D. *Prostředí a výchova*. Brno: MU FF, 2002.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998.
- MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003.
- MACEK, P. *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha.: Portál. 1999.
- MATOUŠEK, O., KROFOTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 2003.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha : Karolinum 1998.
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.
- ŘEHULKOVÁ, O., ŘEHULKA, E. *Psychologické otázky adolescence*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, Nakladatelství Albert, 2001.

- ŘÍČAN, P. *Psychologie osobnosti*. Praha: Orbis, 1972.
- SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000.
- SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. 2., opravené vydání. Brno : Barrister & Principal, 2004.
- SMÉKAL, V., MACEK, P. *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Barrister & Principal – studio, 2002.
- SVOBODA, M. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha : Portál, 2001.
- ŠTEFANOVIČ, J. *Psychologie pro gymnázia*. Praha: Státní nakladatelství, 1987.
- TAXOVÁ, J. *Pedagogicko psychologické zvláštnosti dospívání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum, 1996.

Přílohy

Příloha č. 1

Dotazník

1.část

1. jsi chlapec X dívka

2. Kolik Ti je let?

3. Na jaký typ školy chodíš?

Střední odborné učiliště

Střední škola (ukončená maturitou)

Gymnázium

VŠ

4. Jaké je nejvyšší dosažené vzdělání tvých rodičů?

Matka – ZŠ střední škola bez maturity střední škola s maturitou

VŠ

Otec - ZŠ střední škola bez maturity střední škola s maturitou

VŠ

5. Jak trávíš volný čas? Zaškrtni nejvhodnější odpověď

U TV/ DVD

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

U PC

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Venku s kamarády

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Přípravou do školy/studiem

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Zájmové kroužky/ sport

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Relaxací (četba, poslech hudby)

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Na brigádách

Téměř pořád - hodně často - občas - výjimečně - nikdy

Nějak jinak. Jak?.....

6.Jsi spokojen(á)se svým životem?

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

7. Zaškrtni nejvhodnější odpovědi:

Vzdělání je:

velmi důležité - důležité - nevím - ne moc důležité - nedůležité

rodina je:

velmi důležitá - důležitá - nevím - ne moc důležitá - nedůležitá

Vybudovat si úspěšnou kariéru

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

Studovat dokud to jde

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

Nejlepší je cestovat, poznávat nová místa a lidi

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

8. Po ukončení školy chceš:

Dále studovat

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

Najít si dobrou práci a vybudovat si kariéru

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

Založit rodinu

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše ne souhlasím
- rozhodně nesouhlasím

Cestovat

Rozhodně souhlasím - spíše souhlasím - nevím - spíše nesouhlasím -
rozhodně nesouhlasím

Něco jiného, co?.....

9. Jsi spokojen(a) s:

Školou

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

Místem bydliště

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

Množstvím dobrých přátel

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

S Tvou finanční situací

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

Způsobem, jak trávíš volný čas

Rozhodně ano - spíše ano - nevím - spíše ne - rozhodně ne

10. Mým životním cílem je: (oznamkuj jako ve škole)

Založit rodinu a mít spoustu dětí 1 2 3 4 5

Studovat 1 2 3 4 5

<i>Být bohatý (á) a slavný(á)</i>	1	2	3	4	5
<i>Pomáhat potřebným</i>	1	2	3	4	5
<i>Cestovat</i>	1	2	3	4	5
<i>Být slavný(á) a mít moc (abych mohl (a) něco změnit)</i>	1	2	3	4	

5

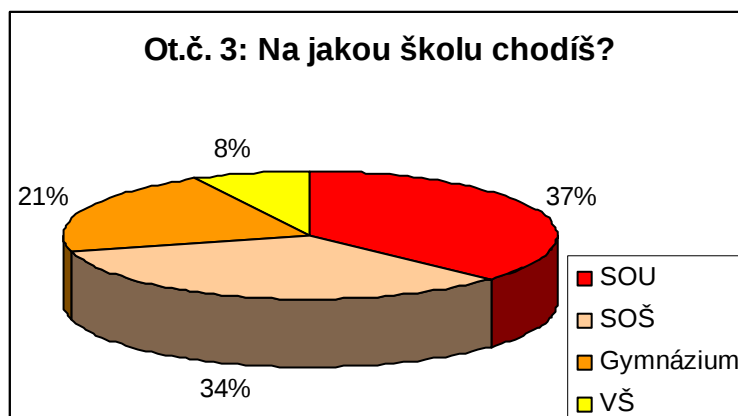
2. část

Seřad' následující hodnoty podle svého uvážení od nejdůležitější po nejméně důležité

Zdraví, láska, rodina, bohatství, majetek, kariéra, krása, úspěch, přátelství, vzdělání, moc, sláva, zábava, svoboda, moudrost, pravda

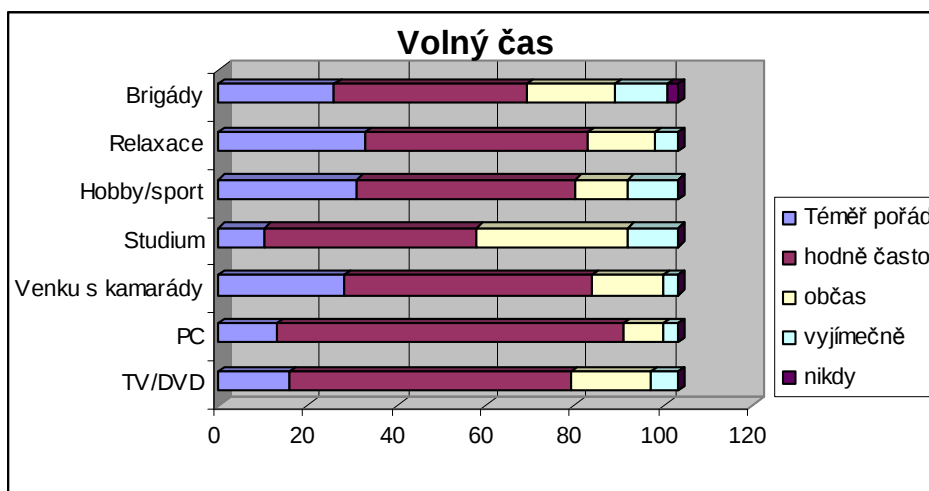
Příloha č. 2 – grafy

Graf č. 1: Odpovědi na otázku č. 3: „Na jakou školu chodíš?“

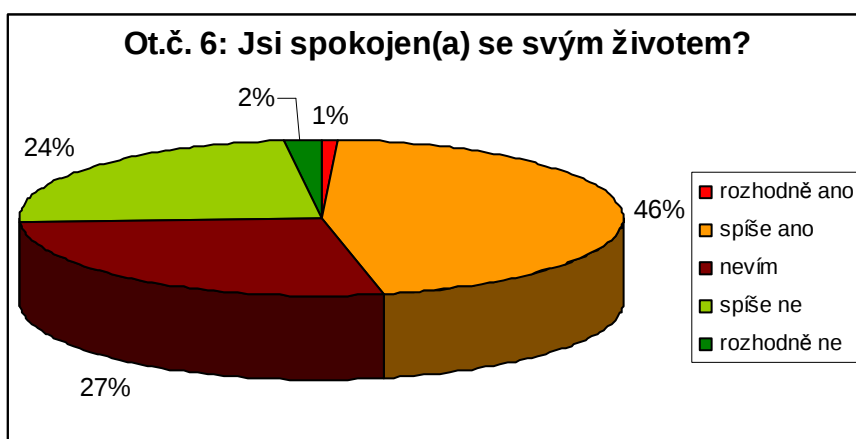
Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 2: Odpovědi na otázku č. 5: „*Jak trávíš volný čas?*“

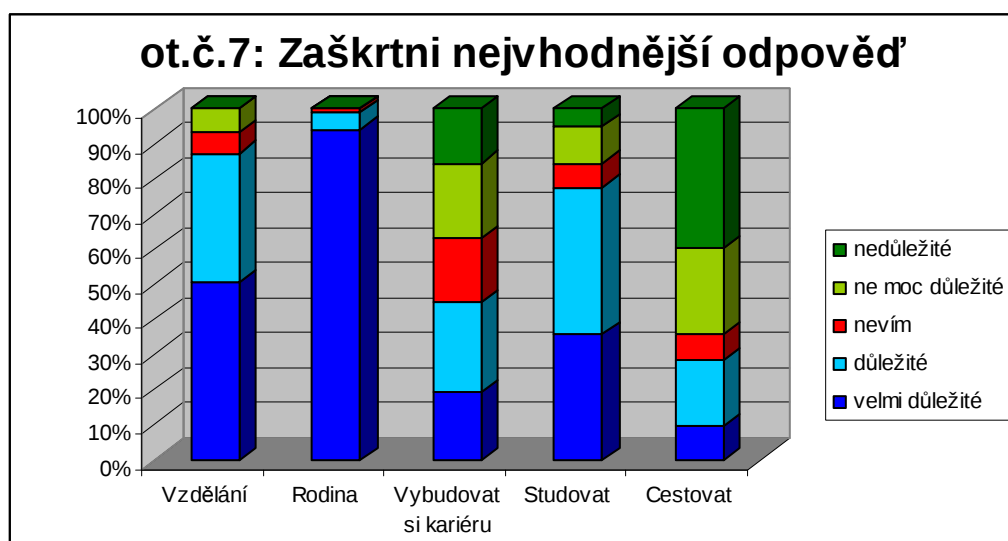
Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 3: Odpovědi na otázku č. 6: „*Jsi spokojen se svým životem?*“

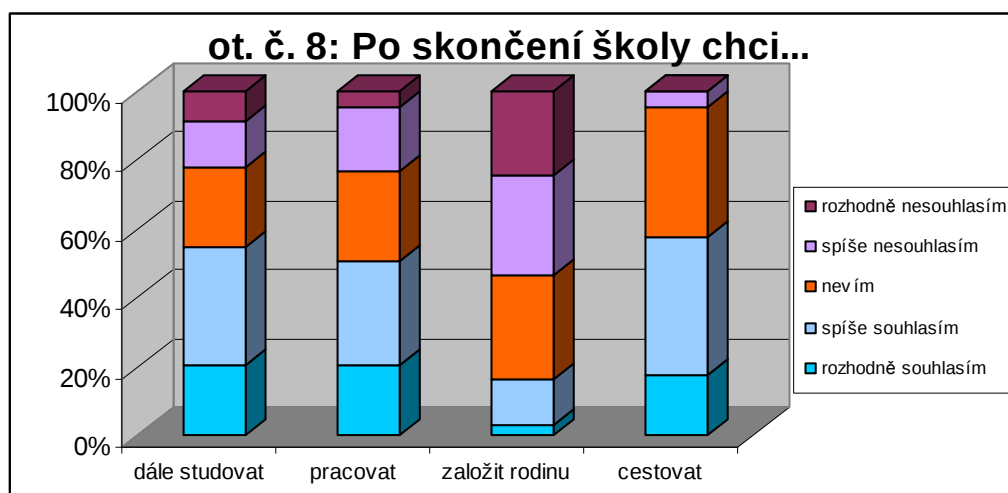
Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 4: Odpovědi na otázku č. 7: „Zaškrtni nejvhodnější odpověď“

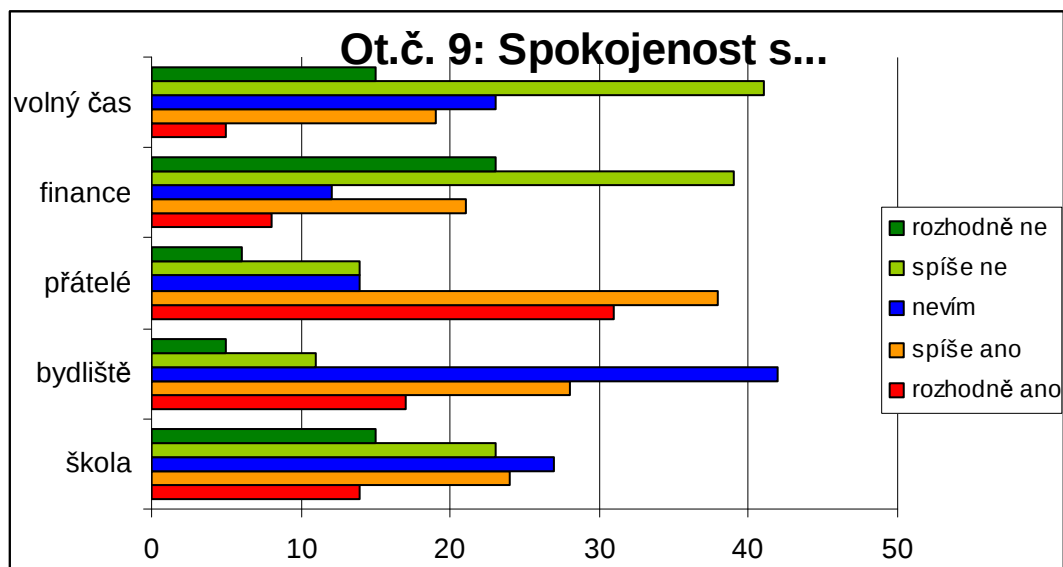
Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 5: Odpovědi na otázku č. 8: „Po skončení školy chci...“

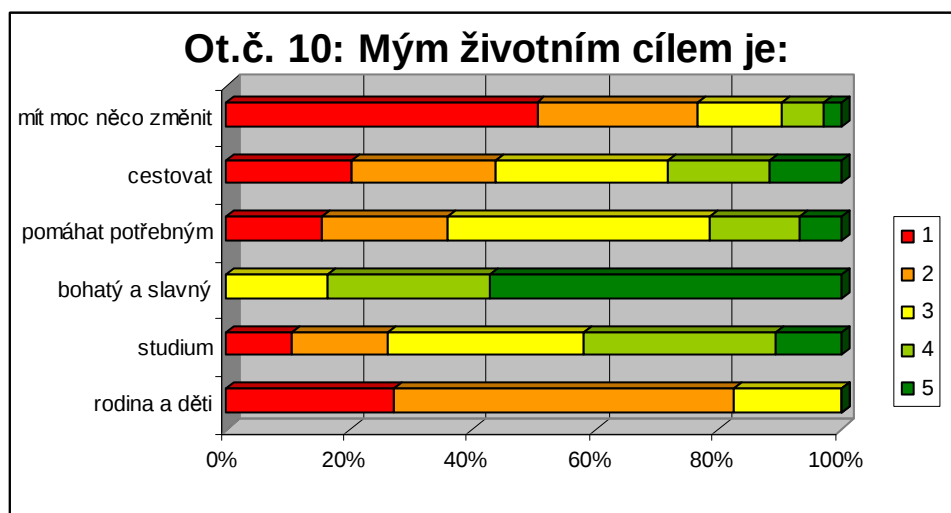
Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 6: Odpovědi na otázku č. 9: „Spokojenost s ...“

Zdroj: vlastní výzkum

Graf č.7: Odpovědi na otázku č. 10: „Mým životním cílem je...“

Zdroj: vlastní výzkum